

№ 5 4 лютага 1993 г. Выдаецца з 1955 г.

(2303)

Сустрэча кіраўнікоў дзяржаў і ўрадаў краін СНД, якая павінна была адбыцца яшчэ ў канцы 1992 года і якая не раз адкладвалася, а таму ёй прадракалі не надта сучаснасныя перспектывы, нарэшце прайшла ў Мінску 22 студзеня. Старшыня Вярхоўнага Савета Беларусі Станіслаў Шушкевіч у інтэрв'ю японскаму тэлеграфнаму агенцтву Кіёда-Цусін назваў яе вынікі "вельмі рэзультатыўнымі". "Мы прадэманстравалі ўменне знаходзіць узаемапрыемальныя рашэнні пры вельмі розных падыходах", — заявіў ён.

Мінская сустрэча завяршылася без сенсацый. Адзін з важнейшых дакументаў — Статут СНД — праўда, падпісалі толькі 7 з 10 дзяржаў, але пад агульнай

заявай аб Статуце паставілі свае подпісы ўсе. Было прынята рашэнне аб заснаванні Міждзяржаўнага банка, падпісана пагадненне аб міждзяржаўным рэгуляванні рынку каштоўных папер.

Дык як ацэняць сустрэчу ў народзе — крок у якім накірунку? Да ўмацавання Садружнасці? Да аднаўлення імперыі? Ці проста разумны крок да паратунку ў нашай бяdotнай сітуацыі?

НА ЗДЫМКУ: Мінск, 22 студзеня 1993 года. нарада краін СНД.

Фота Я. ПЯСЕЦКАГА.

І не бойцеся тых, што забіваюць, а душу не чапаюць; бойцеся больш таго, хто і душу, і цела губіць...

Евангелле ад Мацея, раздзел 10, верш 28.

Здаецца, за 70 гадоў панавання таталітарнага рэжыму зроблена больш, чым патрабавалася, для канчатковага адлучэння беларусаў аднаго са старажытнейшых славянскіх народаў, ад свайго слаўнага мінулага. Выкараняліся справядчыя дзедаўскія звычкі і нацыянальныя традыцыі, сістэматычна выкошвалася кожная новая генерацыя інтэлігенцыі. Няёмольныя апырчкі бялітасна абрушвалі "караючы меч партыі" нават на тых беларусаў, што шыра вызнавалі самае перадавое ў свеце вучэнне, але не рвалі духоўных каранёў са сваім народам. Сцінгалі галовы за гэтак званы нацыяналізм і ў сумленнях рускіх па нацыянальнасці навукоўцаў. Чорнае сібірскае прадонне паглынула ў 1931 годзе таленавітага мастацтвазнаўцу і гісторыка М.Шчакаціна. Панавала таталітарная атмасфера нечуваннага дагэтуль у свеце тэрору, вобразна ахрышчанага простым людзям хапунцом. Заахвочваліся даносы дзяцей на бацькоў, юнакоў прымушалі публічна зракацца бацька і матці, а тым часам у нетрах партыі нараджаецца страшэнная па сутнасці і жорсткасці пастава, якая дазваляла прыгаворваць да расстрэлу падлеткаў. Небяспечна было

ПАЛЕМІКА

ПЛЮЮЦЬ НА СОНЦА І НА ДЗЕНЬ

і думаць, і гаварыць, і нават маўчаць.

І вось цяпер, калі народ ухажуе засмаглым ротам глыток вольнага паветра, а "розум, гонар і сумленне эпохі" адышла ў нябыт, знаходзяцца абаронцы гэтай пачварнай антычалавечай сістэмы. Яшчэ не высахла кроў на руках катаў, не зажылі рубцы ў мільёнаў іхніх ахвяраў, а гэтыя нелюды, з нахабствам глядзячы ў вочы людзей, спрабуюць зноў загнаць народ на нары адміністрацыйна-каманднай казармы, зноў дэкларуюць сябе адзінымі абаронцамі народных інтарэсаў.

Адным з напрамкаў наступу былых партакратаў з'яўляецца гісторыя беларускага народа. Махляры з вялікім практычным вопытам добра ведаюць, што народ, пазбаўлены свайго мінулага, лёгка ператварыць у чараду бязвольнага і паслухмянага насельніцтва.

Дзеля зразумення злачынна-пачварнага характару антынароднай палітыкі сучасных апалагетаў імперскай мадэлі развіцця грамадства неабходна краем вока заглянуць у мінулае, пра якое, дзякуючы шматлікім "дабрадзеям", мы амаль нічога не ведаем.

Па ўсім белым свеце расцвярашлася наша багата спадчына:

што трапіла ў суседскія засекі і ўзбагаціла іх гісторыю і культуру, што схавана ад народа ў замшэлых камяніцах недасяжных даследчыкам архіваў і звышсакратных "спецхранаў", куды не было ходу нават самым "заслужаным" памагатым у знішчэнні гістарычнай памяці. Шмат беззваротна загінула ў полымі шматлікіх войнаў, нямаю, трэба прызнаць і гэта, страчана па сваёй уласнай, недаравальнай абыякавасці і інертнасці, празмернай шчырасці і доверлівасці. А тое, што збераглося ў народнай памяці, бессаромна скажалася і фальсіфікавалася. "Пакуль царызм, — з невымоўным болем пісаў шырока вядомы гісторык У.Пашута, — шкуматаў і калечыў Украіну, Беларусь, Літву і іншыя народы ў рэальным жыцці, гісторыкі рабілі тое самае з гісторыяй гэтых народаў у сваіх працах".

Была яшчэ адна прычына, якая абумоўлівала перацяканне здабыткаў нацыянальнага розуму ў аналы іншых народаў. Калі, напрыклад, у 1696 годзе правячыя копы Рэчы Паспалітай скасавалі дзяржаўнасць беларускай мовы, а ў канцы XVIII стагоддзя Расія, Прусія і Аўстрыя анексавалі Рэч Паспалітую, у тым ліку і Вялікае Княства Літоўскае, і яно, разар-

ванае на часткі, перастала існаваць, таленавітыя людзі, якіх вылучаў беларускі народ, былі цалкам пазбаўлены магчымасці развіцця на нацыянальнай глебе. Прыроднае імкненне чалавека да самаасцярджэння вымушала яго рэалізоўваць свой творчы патэнцыял у межах чужой культуры, галоўным чынам, польскай або расійскай.

Возьмем колькі прыкладаў з вайсковай гісторыі. Генерал-фельдмаршал, член дзяржаўнага савета, славыты герой вызваленчага паходу ў Балгарыю 1877—1878 гадоў, кавалер ордэнаў святога Георгія, удалельнік залатой шаблі з брыльянтамі, улюбёнец тагачасных грамадскіх колаў і гвардыі І.Гурко быў беларусам, паходзіў з малодшай лініі роду Рамайкіў-Гуркаў. Але хто сёння пра гэта ведае? Магчыма, пра гэта не здагадаюцца і балгары, што ўвекавечылі імя нашага земляка ў назве адной з цэнтральных вуліц Сафіі.

А вось Тадэвуш Касцюшка, нацыянальны герой Польшчы, брыгадны генерал амерыканскай арміі, кіраўнік паўстання 1794 года, паходзіць з беларускага роду Касцюшак-Сяхновіцкіх. Дом у Мерачоўшчыне, што каля Косава Івацэвіцкага раёна, у якім маці пусціла Касцюшку на белы свет,

на вялікі жаль, знішчаны ў апошняю вайну.

Руская і польская гістарыяграфія пазбягаюць звычайна спамінаць пра этнічныя карані знакамітых выхадцаў з Беларусі. Але, калі, як кажуча, прыякала ней-той згадваў пра паходжанне сабш-землякоў. Так, аўтары "Адозвы да грамадзян Беларусі" (21 ліпеня 1812 года) выказвалі спадзяванне, што беларусы будучы "годнымі імёнаў продкаў сваіх" і стануць "пад харугвы Хадкевіча, Радзівіла, Сапегі/Сангушкі" — сваіх суайчынікаў і далучацца да Генеральнай канфедэрацыі Каралеўства Польскага. А выданы 28 чэрвеня 1812 года ў Варшаве Акт гэтай жа Канфедэрацыі абяцаў, што "справядлівае неба не пакрыўдзіць узнагарбдай і прыспешыць хвіліну, калі братняя Пагоня з Белым арлом зноў рыцарскія тарчы і нацыянальныя сцягі аздобіць".

Мінула дваццаць гадоў, і зноў паллякі завуць беларусаў да барацьбы за волю "айчыны двух народаў" (Рэчы Паспалітай. — С.Ц.). Вядомы польскі гісторык і грамадскі дзеяч Іаахім Лявель палымяна гаварыў у сеймавай прамове пра супольныя інтарэсы Кароны (уласна Польшчы. — С.Ц.) і Вялікага Княства Літоўскага: "У многіх войнах імёны Хадкевічаў, Радзівілаў спалучаліся з імёнамі каронных гетманаў". Спамынуў Корсакі і Рэйтана. "Заўсёды мы бачылі ў літваках, — гаварыў далей аратар, — чынны і мужных сабратаў. Каго яшчэ не забыць? Пачобутаў, Нарушвічаў? І Касцюшка быў літваі!"

[Заканчэнне на 5-й стар.]

ПАДЗЕІ ЛЮДЗІ ФАКТЫ

ІНІЦЫЯТЫВА БЗВ

“СЛАВЯНСКІ ДЭМАКРАТЫЧНЫ ФОРУМ”

З ініцыятывай стварэння новай міжнароднай грамадскай арганізацыі “Славянскі дэмакратычны форум” выступіла выканаўчая Рада Беларускага згуртавання вайскоўцаў.

У звароце Рады да грамадскіх дзеячаў, грамадскіх і палітычных арганізацый адзначаецца, што ў выніку развалу таталітарных рэжымаў практычна ўсе славянскія дзяржавы аказаліся ў стане глыбокага палітычнага і эканамічнага крызісу. Рэальнай стала і пагроза процістаяння славянскіх народаў адзін аднаму. Стварэнне ж такой арганізацыі, як “Славянскі дэмакратычны форум”, можа садзейнічаць каардынацый дзеянняў грамадскіх арганізацый славянскіх дзяржаў у вырашэнні вострых праблем, правядзенні рэформаў. Дзейнасць Славянскага форуму павінна грунтавацца на прынцыпах суверэнасці славянскіх дзяржаў, непарушнасці граніц паміж імі, прыярытэце правоў асобы, правоў славянскіх народаў на захаванне і развіццё нацыянальных культур, развіцці адносін з неславянскімі дзяржавамі.

ПРЫЗНАЧЭННІ

ПАСЛЫ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

Прыняты Указы Прэзідыума Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь аб назначэнні Віктара Даніленкі Надзвычайным і Паўнамоцным Паслом Рэспублікі Беларусь у Расійскай Федэрацыі; Ніны Мазай — Надзвычайным і Паўнамоцным Паслом Рэспублікі Беларусь у Французскай Рэспубліцы; Анатоля Мардовіча — Надзвычайным і Паўнамоцным Паслом Рэспублікі Беларусь у Швейцарскай Канфедэрацыі.

“Беларускаму народу, калі ён хоча адрадіцца, неабходна ў самы кароткі тэрмін ліквідаваць нацыянальную непісьменнасць, вярнуцца да роднай мовы і нацыянальнай культуры, ад якіх ён ужо амаль тры стагоддзі так трагічна адарваны. Мы павінны навучыцца ад нашых суседзяў — палякаў, рускіх, літоўцаў — гарачай прывязанасці да роднай мовы, роднай культуры. Павінны, як і ўсе цывілізаваныя народы, развіваць пачуццё нацыянальнага гонару. Разам з гэтым не павінны ўпусціць таго шанцу, які даюць нам нацыянальныя рысы характару — нашая памяркоўнасць і талерантнасць. Менавіта гэтыя рысы беларускага нацыянальнага характару дазваляюць нам паказаць прыклад сапраўды гуманных адносін да чужынцаў, у якім сіла падпарадкоўвалася б справядлівасці, а любоў і пашана да свайго народа не суседнічалі з пагардай да народаў іншых”.

Сяргей ГАБРУСЕВІЧ,
прафесар,
старшыня Гродзенскай суполкі
Беларускага фонду культуры.

СУПРАЦЬСТАЯННЕ

Палітыкі і народ. Толькі ў часы “развітога сацыялізму” прапаганда малявала іх у “братэрскіх” абдымках. Цяпер жа народ адкрыта гаворыць, чаго вартыя сённяшнія палітыкі і ў што ацэньваюцца іх праграмы і мэты. Розныя людзі, розныя пласты грамадства, розныя меркаванні.

УЗНАГАРОДА ПАТРЫЯРХА

ЗА БУДАЎНІЦТВА ЦАРКВЫ

Ордэнам святога Уладзіміра трэцяй ступені ўзнагародзіў Патрыярх усяе Русі Алексій II старшыню калгаса “Маладая гвардыя” Драгічынскага раёна Віктара Верамейчыка. Па ініцыятыве кіраўніка гэтага гаспадарка затраціла звыш аднаго мільёна рублёў на ўзвядзенне ў вёсцы Ліпнікі храма Прасвятой Багародзіцы. Сёлета калгас выдзеліў яшчэ 400 тысяч рублёў на аплату працы мастакоў, якія займаюцца роспісам царквы.

ПЕРАЙМЕНАВАННЕ

СВЯРДЛОВА НА ЛАСТОЎСКАГА

Абмеркаваўшы шэраг прапаноў, камісія па назвах і перайменаванню вуліц і плошчаў Мінскага гарвыканкома вырашыла перайменаваць вуліцу Свядлова ў вуліцу Вацлава Ластоўскага, вуліцу Мяснікова ў вуліцу князя Глеба Менскага, вуліцу Берсана ў вуліцу Адама Станкевіча. Адносна новых назваў цяперашніх вуліц Валадарскага і Урыцкага думкі раздзяліліся. Адно прапаноўвалі перайменаваць вуліцу Валадарскага ў вуліцу кн. Рагвалода, Урыцкага — у вуліцу кн. Рагнеды. Іншыя, адпаведна, у Гарадскі Вал і Раманаўскую Слабаду. Канчаткова лёс назваў гэтых вуліц павінен у хуткім часе вырашыць гарвыканком. А ў будучыні памяняюць свае назвы таксама вуліцы Савецкая, Камсамольская і Інтэрнацыянальная.

ВІЦЕБСКІЯ ФЕСТИВАЛІ

“СЛАВЯНСКІ БАЗАР”

Музычнае свята ў Віцебску “Славянскі базар”, якое ўпершыню прайшло ў мінулым годзе, відаць, стане традыцыйным, і ўжо праз паўгода над Дзвіной зноў загучаць яго пазыўныя. Аб сваёй гатоўнасці гэтым летам арганізаваць і правесці “песенную фіесту” афіцыйна заявілі яе заснавальнікі: Беларускі саюз “Зніч” дапамогі ахвярам чарнобыльскай аварыі, маскоўская фірма “Грыда”, кіеўская канцэртна-творчая арганізацыя “Рок-Акадэмія” і Віцебская дырэкцыя фестываляў. “Славянскаму базару” абяцаюць падтрымку і апакунтава Міністэрства культуры Беларусі і Расіі, дэпартамент па культуры пры прэзідэнце Украіны.

ДОБРЫ ЖЭСТ

АНГЛІЙСКІ ЦЭНТР

Культура, бізнес, маркетынг — гэтыя навукі цяпер змогуць спасцігаць дзеці Брэста ў англійскім цэнтры. Яго стваральнікі — амерыканцы Вольга і Тэадор Райс. На радзіме продкаў Вольгі яны вырашылі вучыць мясцовых дзяцей і падлеткаў англійскай мове.

У Брэст ужо дастаўлены пяць тысяч падручнікаў і кніг самай рознай тэматыкі, відэа- і аўдыяфільмы, іншыя дапаможнікі для ўдасканалення ведаў па англійскай мове. Як падкрэсліў на прэзентацыі Тэадор Райс, галоўная мэта цэнтра — аб’яднаць і зблізіць людзей, садзейнічаць узаемаразуменню, мірнаму супрацоўніцтву і існаванню на агульнай планеце.

САЛАДЗЕЙШАЯ ЗА ЦУКАР

Зменшыць дэфіцыт цукру ў рэспубліцы можа ў перспектыве цуд-трава стэвія, культываваннем якой заняліся беларускія вучоныя.

Гэтая дзіўная расліна, радзіма якой — Парагвай, завезена ў Беларусь з Нікіцкага батанічнага саду. Прыгатаваныя з яе парашкі па салодкасці ў 300 разоў перавышаюць цукар. Цяпер вучоныя Інстытута эксперыментальнай батанікі АН Рэспублікі Беларусь і Інстытута земляробства і кармаў працуюць над праграмай культывавання стэвіі і атрымання з яе салодкіх рэчываў. Ужо распрацаваны тэхналогіі чаранкавання і вырошчвання гэтага цуда ў закрытым грунце, спосабы сушэння і вырабы парашкоў, рэцэпты чайных напіткаў на яе аснове. Немагаварна, што прэпараты са стэвіі — выдатнае лякарства для людзей, якія пакутуюць на цукровы дыябет, атлусценне. Цяпер гэтыя лекавыя сродкі набываюцца за валюту.

НА ЗДЫМКУ: цуд-трава.

ВЕСТКІ АДУСЮЛЬ

КАБ ПЕРАМАГЧЫ спекулянтаў, якія скуплялі дзесяткамі білеты ў касах чыгункі, а потым іх прадавалі з рук па наймавернай цане, на вакзалах Беларусі ўведзены новы парадак продажу білетаў на паязды, якія ідуць за межы рэспублікі. У білет улічваецца прозвішча пасажыра, а пры пасадацы ў вагон правяраецца пашпарт.

У 1992 ГОДЗЕ на тэрыторыі Гродзенскай вобласці ў кантрабандыстаў адабрана каляровага металу больш, чым за апошнія 5 гадоў яго было прынята на прамысловую перапрацоўку мясцовым прадпрыемствам “Вторцветмет”.

ЦЯПЕР аўтобусы з Віцебска на Рыгу, Смаленск, Бранск і ў большасць аддаленых гарадоў Беларусі ідуць толькі па выхадных днях. Адмена штодзённых рэйсаў тлумачыцца адсутнасцю запасных частак да аўтобусаў.

ПЕРШЫ прыватны магазін, дзе прадаецца зброя, адкрыты ў Мінску. Пакуль што тут можна набыць пневматычную зброю, але ў хуткім часе кліентам абяцаюць паліяўнічую і спартыўную агнястрэльную зброю.

КОЛЬКАСЦЬ дамоў адпачынку ў рэспубліцы скарацілася з 16 ў 1980 годзе да 11 у 1992-м, а колькасць месцаў у іх з 35,6 тысячы да 2,8 тысячы.

З-за дарагоўлі мала адпачываючых і ў прафсаюзных санаторыях. Напрыклад, у санаторыях Брэсцкай вобласці пуцёўка каштуе ад 15 да 36 тысяч рублёў.

УРАГАН, які нядаўна пранёсся па Смаргоншчыне, нарабіў вялікай бяды. У раёне пацярпела 111 сялянскіх дамоў і гаспадарчых пабудов, калгасныя гаражы, жывёлагадоўчыя фермы. Моцна пашкоджана царква ў Міхневічах і Дом культуры ў Вішневе. Агульная лічба ўрону складае больш за 13 мільёнаў рублёў.

ПАВОДЛЕ даных нацыянальнага банка Беларусі, за першыя два тыдні 1993 года на рынку безнаўнайнай валюты рэспублікі прададзена 1 819 732 долары ЗША і 546 300 марак ФРГ. Сярэдні курс за гэты перыяд склаў 542 рублі за 1 долар ЗША і 323 рублі за 1 марку ФРГ. Аб’ём купні-продажу замежнай валюты няспына расце.

САМАЕ малое на 2 мільёны рублёў аблічылі за мінулы год пакупнікоў Оршы як камерцыйныя, так і дзяржаўныя магазіны. На такую суму выяўлены звышзні цэн на 24 прадпрыемствах гандлю, грамадскага харчавання, бытавога абслугоўвання.

Фота В. СТАВЕРА.

БЕЛАРУСКІЯ ТАТАРЫ

ДАБРОМ ЗА ДАБРО

Было гэта ў 1963 годзе. Калектыў мастацкай самадзейнасці з Ашмянскай школы-інтэрната выступаў перад вайскоўцамі горада Сморгоні. Я дэкламаваў вершы ў ліку першых. Да канца праграмы заставаўся вольны час, і мне захацелася пахадзіць па мясцінах, адкуль пайшлі баранкі, дзе калісьці на ўсю Еўропу грывела мядзведжая акадэмія... На маім шляху аказаўся прыгожы сад, а ў ім корпалася бабуля і нешта спявала сабе.

— Аб чым вы так прыгожа пеяце? — звярнуўся я да яе.

— Песню пра казака і татару... Нікуды я далей не пайшоў, а бабульчына песня так і засталася са мною:

**Цёмна ночка наступае.
Гэй! Цёмна ночка наступае,
Сон галоўку абнімае.**

**Едзе казак і думае.
Гэй! Едзе казак і думае:
— Дзе ж я буду начаваці!**

**Пушчу каня на даліну.
Гэй! Пушчу каня на даліну,
А сам лягу на гадзіну.**

**Шчаслівая гадзіначка.
Гэй, шчаслівая гадзіначка,
К яму прыйшла дзяўчыначка.**

— Уставай, казак, досыць спаці.
Гэй! Уставай, казак, досыць спаці.
Идуць татары ваяваці!

**Идуць татары ваяваці.
Гэй! Идуць татары ваяваці,
Хочуць каня твайго ўзяці.**

**Цябе заб'юць маладога,
Гэй! Цябе заб'юць маладога,
Каня возьмуць варанога...**

**Каня возьмуць — другі будзе.
Гэй! Каня возьмуць — другі будзе.
Цябе заб'юць — мне жаль будзе.**

Праўда, тады мне спачатку прыйшлося паслухаць яе жудасныя расказы пра татарскія набегі і здзекі.

Гартаю кнігу “Бяздоннае багацце” і чытаю народнае паданне пра “Багатыр-гару”: “Даўно-даўно на гэтай гары жыла вялікая жанчына. Ростам гэтая жанчына была тры аршыны. Ваду яна насіла на гору вялікімі цэбрамі, па два цэбры за адзін раз, а ў кожным цэбры было па 15 судаў.

Каля той гары ішло нейкае татарскае войска. І запыталіся ў гэтай жанчыны-багатыркі, дзе дарога да беларускага войска. Жанчына-багатырка ўзяла ды і завяла войска татарскае ў балота, дзе яго беларускае войска і пабіла.

Рэштка татарскага войска, уцякаючы назад, забіла жанчыну-багатырку і пахавала на гэтай гары. Гара і стала звацца пасля таго — Багатыр-гара”.

Прыводжу гэтыя звесткі і думаю не аб татарах-насільниках, а аб татарах, якія з спрадвечных часоў жылі на гэтай зямлі і сталі неаддзельнай часткай нашага беларускага народа, як яўрэі, цыганы, літоўцы, патышы, рускія, украінцы, паліякі... І ўсё гэта адлюстравана дакументальна. Дастаткова тут прывесці адну з пісьмовых крыніц: “Вярнуўся вялікі князь Вітаўт з паходу пад Азоў у 1395 годзе з перамогай і прывёў з сабою вялікую колькасць татаруў з ліку ўзятых у палон. Паселеным на беразе ракі Вакі (прыток Віліі) у Лідскім, Ашмянскім, Наваградскім павеатах татарам ён даў правы грамадзянства, свабоду веравызнання і звычаяў. Тым, хто не меў жонкаў, ён даў дазвол жаніцца з мясцовымі дзяўчынамі, з умовай мець не больш адной жонкі...”

Да гэтых часін і адносяць заходнія татары год свайго пасялення на землях Беларусі, Літвы і Польшчы. Яны рытухуцца хутка адзначыць 600-годдзе свайго прыходу на Беларусь. Ды аказваецца, што ў гэтых землях Беларусі яны аселі яшчэ раней. Аб гэтым гавораць шматлікія археалагічныя знаходкі, асабліва манеты, якія адносяцца да IX-X стагоддзяў. Праглядаючы энцыклапедычны даведнік “Гродна”, я знайшоў звесткі, што толькі ў вёсцы Ракаўцы на Сморгоншчыне былі знойдзены 2 скарбы манет (1971 і 1987 гады). Першы даў 827 экзэмпляраў дырхэмаў Арабскага Халіфата (закапаны ў X ста-

годдзі), другі — 2 446 экзэмпляраў сярэбраных дырхэмаў (закапаны ў IX-X стагоддзях).

Флавіян Дабранскі ў сваіх “Актах пра літоўскіх татаруў” адзначае, што яны ў 1319 годзе пры вялікім князі Гедыміне ўдзельнічалі ў бітвах супраць тэўтонцаў. Францысканцы яшчэ ў 1324 годзе зрабілі абвестку, што на нашых землях яны бачылі нейкіх людзей, якія маліліся пазіўска.

Аб з’яўленні татаруў у нас ёсць шмат поглядаў і здагадак. Але, на маю думку, лепей за ўсіх яшчэ да рэвалюцыі напісаў сам жа татарын родам з Навагрудчыны Алі (Антон) Мухлінскі, ён жа прафесар Пецярбургскага ўніверсітэта. Вось што вучоны даводзіў: “Татарскае насельніцтва ўзнікла... з трох элементаў:

- 1) з аселых наёмных і саюзных войск татарскіх орд;
- 2) з улусаў, што былі прыгнаны Вітаўтам і трапілі ў палон разам з татарамі і, нарэшце,
- 3) з выхадцаў, што, стаміўшыся ад нязгоды ў сваёй Айчыне, самі добраахвотна перасяліліся ў Літву”.

Пры Вітаўце вялікім татары неслі ваенную службу, апрацоўвалі зямлю — былі выдатнымі агароднікамі, займаліся гарбарствам. Агароднікі, як правіла, былі выхадцы з Хазарскага каганата. Але асноўная частка татаруў — гэта палонныя і выхадцы з Залатоў Арды, а трохі пазней — з крымскіх татаруў.

Імя вялікага князя Вітаўта і па сёння шануюць сярод беларускіх татаруў, яны звалі яго сваім Ханам, Гаспадаром, Спадаром, і многія гады на працягу стагоддзяў у адзін з дзён яны моляцца за яго

душу. Кажуць, што слова “спадар”, як скарочанае ад гаспадар, пайшло ад татараў.

Наогул, трэба аддаць належнае гэтаму вялікаму кіраўніку, імкнучыся захаваць мір у самай буйной дзяржаве Еўропы, ён здолеў нават ворагаў зрабіць сваімі сябрамі. Вітаўт вялікі прыгрэў у сябе ў 1387 годзе хана Белай Арды Тахтамышы і пасяліў яго ў Лідскім замку.

Прадбачанне жыцця ў дружбе з татарамі, надзяляць іх прывілеямі дапамагло не толькі Беларусі, але і Літве тадышняй, Польшчы выстаўляе перад самым жудасным ворагам гэтых народаў — Тэўтонскім ордэнам. Як напісаў аб тэўтонцах у “Гражыне” вялікі польскі паэт родам з Беларусі Адам Міцкевіч: “З крыжаноснай псарні прыбыў таць, сабака, расплусцеўшы ад літоўскай крыві”.

У слаўтай бітве пад Грунвальдам (сучасныя літоўцы завуць гэта месца Жальгірысам, немцы ад вёскі Таненбергам, што знаходзілася непадалёк, у нашых летапісах ён мае найменне Дуброўна і яшчэ — Дуброўненскія палі) вызначыліся і татары. На нашай мове сёння Грунвальд гучыць, як Зялёны Гэй. Так што тут мы не будзем далей прыводзіць гэта ішаземнае слова, а будзем пісаць так: “У бітве народаў пад Дуброўнам, ці Зялёным Гаём, аб’яднанае войска Літоўскай Русі і Кароны Польскай пры ўдзеле ўгорскіх і чэшскіх атрадаў і 40-тысячнай коніцы татаруў нанесла сакрушальны ўдар крыжакам”.

[Заканчэнне на 4-й стар.]

ДОУГІЯ гады мы сваёй рэкламай не мелі, а чужую лаялі. Ды і сапраўды, навошта навязваць тавар, калі яго не хапае або зусім няма, а што датычыцца Захаду, дык калі там усё дрэнна, чаму з рэкламай справы павінны былі ісці інакш? Сёння ў нас тавараў стала яшчэ менш (што само па сабе здаецца неверагодным). Рэклама ж у літаральным сэнсе заклінула старонкі нашых перыядычных выданняў, эфір і экраны тэлевізараў. І не мае ніякага значэння, ці гэта маленькі, з густам зроблены шэдзур (а менавіта такой павінна быць сапраўдная рэклама), ці грубая падробка. Яе будуць “круціць” па тэлевізары ці многіх мільённымі тыражамі газеты і часопісы столькі разоў, колькі за яе заплачана. Аб’ядноўваюць жа нашу рэкламу на сучасным этапе дзве рэчы: яна ніколі не рэкламуе тавар, які заўтра ж можна набыць у магазіне; паслугі, якія рэкламуюцца, па кішэнні толькі тым, да каго зараз прынята звяртацца: “Господа!”. Звычайнаму ж чалавеку, якіх, як і раней, у гэтай краіне большасць, убачыўшы рэкламу “лепшага ў свеце ігрыстага віна спецыяльна для вас”, хочацца пайсці на кухню і выпіць кілішак роднай горкай, каб стойка перанесці наступную рэкламу, якая запраціць правесці Каляды на Багамах. Працывы тавары і паслугі рэклама не распаўвадае: каму трэба — запішуць тэлефон, у каго грошай няма — і так зразумеюць, што такія забавы не для іх.

“На “Мерседэсе” нашай фірмы вы паедзеце ад усіх вашых непрыемнасцей!”, “Туры ў Арабскія Эміраты!”, “Апранайцеся толькі ў Ле-Монці!”, “Стыль жыцця ад Холдзінг-цэнтра!...” Вяселія, выпешчаныя, жыццерадасныя людзі глядзяць з тэлевізійных экрануў у халодныя дамы, дзе заўчасна пастарэльныя жанчыны са смуткам і жахам думаюць, чым заўтра карміць сям’ю, і крычаць ад безвыходнасці на сваіх дзяцей, якія, наглядзеўшыся той жа рэкламы, просяць батончыкі “Марс” ці “Снікерс”.

Што гэта? Здзе? Мэтанакіраванае даядзненне народа да сацыяльнага выбуху? Думаю, не. Проста гэта — багатыя і бедныя. Паралельныя светлы, якія існуюць незалежна адзін ад аднаго і сутыкаюцца вельмі рэдка. Тлумачэнне гэтай сітуацыі вельмі простае: хто плаціць, той і заказвае музыку. А грошы зараз ёсць толькі ў багатых. Таму і музыка не танная.

Але ж гэта — пра рэкламу дарагую. А ёсць і яшчэ адзін яе від, паслугамі якой карыстаўся, хоць аднойчы, амаль кожны. Гэта — звычайная аб’ява, дзе прапануецца набыць, абмяняць, купіць. Яшчэ некалькі год таму рэкламы дадаткаў да гарадской газеты “Вячэрні Мінск” займаў усё чатыры старонкі і выдаваўся невялікім тыражом. Сёння — гэта шматпалоснае выданне,

РЭКЛАМА — НОВАЯ ПРЫКМЕТА СУЧАСНАГА ЖЫЦЦЯ

“НАБУДУ — ПРАДАМ ОПТАМ УСЁ”

да якога далучаюцца новыя. Рэкламу і аб’явы сёння друкуюць практычна ўсе газеты.

У раздзеле гарадскога абмену кватэр (ён, як правіла, ідзе першым) з’явілася новая прыкмета нашага часу: да традыцыйных характарыстык жылля — колькасці метраў ці пакояў — далучылася слова “прыватызаваная”. Людзі атрымалі магчымасць стаць уласнікамі маёмасці, і многія ўжо зрабілі гэта. Некага, праўда, палохаюць чуткі, што хутка ўзнімуцца падаткі на нерухомае, але ўпэўненасць, што хаця б дзеці будуць забяспечаны кватэрамі, перамагае страх.

Наступны раздзел рэкламы — абмен жылля паміж гарадамі ў межах СНД. За кароткімі, невыразнымі, на першы погляд, радкамі стаіць жаданне часам не толькі змяніць месца жыхарства, але і чыесці пакуты, слёзы, апошнія надзеі. “Трохпакаёвую ў Душанбе на аднапакаёвую ў Мінску...” “Двухпакаёвую ў Тбілісі на аднапакаёвую ў Мінску...” Не ад добрага жыцця людзі кідаюць утульныя кватэры і наседжаныя месцы, спадзеючыся знайсці тут, у спакойным Мінску, хай не такое камфортнае, але бяспечнае жыццё. Нацыянальнае пытанне, што так абвастрылася ў апошні час, прымушае вяртацца на гістарычную радзіму і многіх беларусаў, якія дагэтуль спакойна жылі ў самых розных кутках былога СССР.

Але большую частку рэкламных дадаткаў займаюць аб’явы пад рубрыкамі “Куплю” і “Прадам”. Што толькі не прапануюць набыць, ад чаго толькі не жадаюць пазбавіцца! Дык вось, калі ў вас узнікне такая неабходнасць, вы з лёгкасцю можаце набыць мядзведжую жоўць, парадны шынель з фуражкай маршала авіяцыі, шыкоўны аўтамабіль “Руса-Балт” мадэлі 1912 года (на хаду), бронезжылеты, а таксама “маладога сінявокага, з добрымі манерамі, белага ката”. Калі ў вас ёсць грошы, можаце адгукуцца вольна на такую вяселую аб’яву: “Ту-ту! Ту-154М мы прададзім вам без праблем!” Часам сустракаюцца прапановы, якія нагадваюць шыфроўкі замежнай разведкі: “Ранісан, сумамед, цыпрабай, су-

малін” ці “гермецік семіконаўкі”. Напэўна, каму трэба, зразумеюць... Лепш за ўсё сітуацыю ў купляй-продажам адлюстроўвае вольна кароценькая аб’ява: “Набуду-прадам оптам усё”.

Калі чытаеш гэтыя аб’явы, міжволі ўзнікае пытанне: як жа так... усё ёсць, але нічога няма?! Іншымі словамі, усё скардзяцца, што ў жабрацкай краіне збяднелыя людзі пакутуюць без самага неабходнага, на самай жа справе набыць можна ўсё, ад мядзведжай жоўці да самалётаў. Глумачыцца гэта, на мой погляд, вельмі проста: сапраўды, наш спажывецкі рынак таварамі не насычаны, не хапае ўсяго, і таму, калі чалавек раптам атрымлівае магчымасць нешта набыць, ён “хапае” усё, незалежна ад таго, патрэбна яму рэч ці не, прычым, адразу на ўсе грошы. Калі не спатрэбіцца самому, то можа некаму са знаёмых, сваякоў ці суседзяў, да таго ж рэчы, у адрозненне ад грошай, не абцяжэняюцца, вольна таму кватэры часта нагадваюць склады, а нашы адносны — натуральны абмен, характэрны для эпохі феадалізму. Дарэчы, яшчэ адна рубрыка рэкламных выданняў так і называецца — “Мяняю”.

Мяняюць усё на ўсё — афіцэрскія шынялі на жаночыя пуховыя паліто, дачы на кватэры, 768 КБОЗУ на МК 88, гарэлку на бензін... Попыт нараджае прапанову. Напэўна, таму так імкліва пашыраецца раздзел “Паслугі”. І зноў жа здаецца: варта толькі затэлефанаваць ці адправіць па ўказанаму адрасу пэўную суму, і ўсе вашы праблемы адразу вырашацца. Вам дапамогуць падраціць на 5 сантыметраў у месяц, навучаць чорнай магіі, паставяць без чаргі тэлефон, вызваляць ад службы ў арміі (так, прапануюць і такое, хаця гэта ўжо — крымінал), усяго за сто рублёў параяць, як зрабіць вольна мільёнаў за год. Таксама ўсяго за адзін доллар вы можаце атрымаць рэцэпты нагаворнага зеляня, замовы на каханне і вяселле. Можаце завітаць на вечар са шматабяцуючай назвай “Багатыя таксама плаціць”, але ж сама назва гаворыць, што гэтая забава — не для ўсіх. Дарэчы, са

з’яўленнем багатых з’явіліся і спецыфічныя паслугі спецыяльна для іх. Аб’явы, прызначаныя дзелямці ці забяспечаным людзям, пачынаюцца менавіта са слоў — “Паслугі для забяспечаных”, каб незабяспечаныя дарма не турбаваліся. Што прапануюць? Суправаджэнне, ахову, кругласутачную дастаўку спіртнога, цыгарэтаў, дэсерта, арганізацыю адпачынку, а таксама бытавыя і інтымныя паслугі. Што датычыцца апошніх, то складваецца ўражанне, быццам тых, хто жадае аказаць канфідэнцыяльныя паслугі дзелямці людзям, значна больш, чым саміх дзелямці людзей. Не так даўно адна з гарадскіх газет распачала кампанію па барацьбе з парнаграфіяй, зротыкай і іншай распустай. Праз некаторы час у рэдакцыю пачалі прыходзіць лісты абураных чытачоў, якія не маглі зразумець, чаму газета на адной старонцы друкі артыкулы аб чысціні нававаў, а на другой — аб’явы аб інтымных паслугах. Газета паабяцала больш так не рабіць і абяцанне выканалі. Прапановы інтымных паслуг зніклі, а вольна нумары тэлефонаў, дзе іх можна атрымаць, засталіся. Проста зараз гэта гучыць зусім інакш: “Панове! Мы арганізуем вам адпачынак лепш, чым вы можаце сабе ўявіць”. Такая ж гісторыя адбылася з аб’явамі пра куплю-продаж ордэнаў і медалей. Пасля таго, як абураныя чытачы запатрабавалі, каб газеты перасталі друкаваць аб’явы аб гандлі нашай памяццю, пад ужо знаёмымі тэлефонамі з’явіліся новыя фармулёўкі: “Куплю нагрудныя знакі”.

Сярод усіх гэтых аб’яў давялося мне знайсці і такія: “Дапаможам адзінокім людзям”, “Тэлефон даверу для адзіночкі”. Я вельмі ўзрадавалася і пазваніла па ўказаных нумарах. Але адразу ж высветлілася, што паслугі гэтыя — платныя і далёка не ўсе адзіночкі могуць імі карыстацца. Што датычыцца тэлефона даверу, наўрад ці многім захацацца раскаваць пра свой боль, пазіраючы на гадзіннік і думаючы пры гэтым, колькі будуць каштаваць споведзь і парады.

На жаль, мяняецца наша жыццё не ў лепшы бок. Для многіх выданняў, а таксама для радыё і тэлебачання рэклама сёння амаль адзіны сродак выжываць. Але ж усё часцей з сумам заўважаеш, што нашы перыядычныя выданні і тэлевізійныя перадачы, якія бяскона перапыняюцца рэкламай, усё больш і больш нагадваюць старыя плот, дзе матляюцца брудныя і неханяныя лісткі аб’яў.

Вераніка ЧАРКАВА.

РЭДАКТАРУ ГАЗЕТЫ
"ГОЛАС РАДЗІМЫ"АДКРЫТЫ ЛІСТ
АЎСТРАЛІЙСКІМ
СУАЙЧЫННІКАМ

Шаноўныя спадары!

У студзені 1993 года спачатку ў "Ліме", а потым і ў газеце "Голас Радзімы" быў змешчаны зварот да Рады Міністраў і Вярхоўнага Савета Беларусі за подпісамі прадстаўнікоў розных беларускіх арганізацый, што дзейнічаюць зараз у Аўстраліі. У звароце выказана нязгода з тым, што на шчыце (тарчы) дзяржаўнага герба Беларусі змешчана выява "Латарынгскага" крыжа, замест "Ярылава Крыжа", альбо "двакрыжжа" з шасцю роўнымі канцамі.

Пры гэтым сцвярджаецца, што "латарынгскі" крыж ніколі "не красаваўся на шчытах "Пагоні", ні Вялікага Княства Літоўскага", а князь Ягайла не меў ніякага дачынення да геральдычнага фарманна "Пагоні".

Мяне вельмі здзіўляе такая пазіцыя аўтараў Зварота і асабліва яго стыль, які нагадвае мне публікацыі зацятага змагага з гербам "Пагоні" і бел-чырвона-белым сцягам таварыша Корзуна. Відаць, праўду кажуць людзі, якія адзначаюць, што супрацьлегласці заўжды сыходзяцца ў нейкай кропцы.

Я не ведаю, у войсках якіх дзяржаў служылі і на якіх франтах ваявалі палкоўнік Ул.Шнэк і інжынер-лейтэнант А.Шнэк, але, відаць, вайсковая кар'ера не дазволіла ім атрымаць належныя веды ў галіне геральдыкі. Тое ж самае можна, відаць, сказаць і пра дасведчанасць у гэтай справе і іншых "падпісантаў" з Аўстраліі.

Таму я вымушаны ў сціслай форме адказаць Вам, шаноўныя спадары, па сутнасці ўзнятага вамі пытання.

Спраўды, калі мы адкроем межы даведнікі і слоўнікі, асабліва польскія, то знойдзем там наступныя вызначэнні: латарынгскі крыж, які падобны да крыжа на нашым дзяржаўным гербе, і славуае "Двакрыжжа" пад назваю літоўскага альбо ягелонскага крыжа. А вось такога вызначэння, як "Крыж Ярылы" Вы не знойдзеце на старонках сур'езных энцыклапедычных выданняў. Гэта не выпадкова, бо паганскі бог Ярыла ніколі не меў шчыта з хрысціянскім крыжам. Вось як, напрыклад, апісалі выяву Ярылы этнографы ў сярэдзіне XIX стагоддзя: Ярыла "... ездзіць на белым кані, на ягоных плячах бела манта, на галаве ў яго вянок з папавых веснавых кветкаў, у левай руцэ ён трымае жытнія каласы".

"Двакрыжжа" на шчыце выявы Ярылы атрымана пазней, у канцы XIX і асабліва ў першай палове XX стагоддзя (успомнім, напрыклад, малюнкi Язэпа Драздовіча). Гэта не выпадкова, бо ў 1918 годзе герб "Пагоню" абвясцілі дзяржаўным дзве новыя дзяржавы — Літоўская Рэспубліка і БНР. Пасля таго як БНР была знішчана, "двакрыжжа" стала прапісана ў цэнтральнай частцы герба Літвы (Летувы). Гэтакі паспрыяла і вызначэнне такога тыпу крыжа, як "літоўскі крыж". У той час літоўскія гісторыкі удала скарысталі блытаніну паміж вызначэннямі "гістарычная Літва" і сучасная "Летува" і ўсе тэрміны з прыметнікамі "літоўскі" цалкам прыпісалі да сваёй гісторыі. У верасні 1991 года герб Літвы (Летувы) быў зменены, але "двакрыжжа" ў крыху змененай форме засталася.

Калі мы параўнаем выявы "класічнага" латарынгскага крыжа з крыжам на нашым гербе, то адразу заўважым, што яго канцы маюць пашырэнні напрыканцы

ўсіх перакладзін. Гэта не выпадкова, бо ля вытокаў крыжа на шчыце герба "Пагоня" знаходзіцца не латарынгскі, а тым больш не літоўскі, а так званы патрыяршы крыж. Яго выява спачатку мела месца на геральдычных знаках візантыйскіх імператараў, а потым разам з хрысціянствам трапіла на Беларусь. Таму і Ефрасінія Полацкая, якая мела сваяцкія сувязі з візантыйскімі імператарамі, заказала Лазару Богшы вырабіць крыж такой формы.

Дарэчы, спачатку ў XIII—XIV стагоддзях на гербе "Пагоня" выява шчыта з крыжам наогул адсутнічае. Хроніка Літоўская і Жамойцкая, Густынскі летапіс таксама нічога не паведамляюць пра тое, што верхнік з мячом на белым кані мае яшчэ і шчыт з крыжам.

Упершыню шчыт з патрыяршым крыжам у дзяржаўны герб увёў менавіта князь Ягайла, які спачатку быў праваслаўным. Самая ранняя выява Ягайлы з адпаведным крыжам на шчыце датуецца 1418 годам і знаходзіцца ў капліцы св.Тройцы ў Любліне. Дарэчы, фрэскавы роспіс люблінскай бажніцы зроблены пры ўдзеле беларускіх мастакоў.

Потым дзяржаўны герб ВКЛ з патрыяршым крыжам мы бачым спачатку на надмагіллі Ягайлы ў Вавельскім кафедральным касцёле, а потым сярод фрэсак у капліцы св. Крыжа пры Вавельскім касцёле, якая была распісана ў 1470 годзе. Дарэчы, менавіта тады гэты крыж атрымаў назву ягелонскага, ягоную выяву можна ўбачыць на саркафагу Казіміра Ягелончыка.

Такім чынам, у аснове сучаснага дзяржаўнага герба Беларусі ляжыць першы гатычны варыянт герба "Пагоня", які быў пашыраны ў XV стагоддзі, у той час, калі ВКЛ дасягнула найбольшага росквіту і аб'ядноўвала ўсю этнаграфічную Беларусь. У XVI стагоддзі, асабліва пасля Люблінскай уніі, патрыяршы крыж на шчыце "Пагоні" быў заменены на літоўскі. У той час шчыт на гербе атрымаў таксама і сіні колер, што не зусім адпавядала славянскай бела-чырвонай каляровай гаме "Пагоні".

Што да Славакіі, то патрыяршы крыж трапіў на яе герб таксама з Візантыі, праз сваяцкія сувязі венгерскіх каралёў з візантыйскім імператарскім домам.

Напрыканцы хачу дадаць, што больш падрабязныя звесткі па гэтым пытанні шаноўнае спадарства атрымае, калі звернецца да адпаведных публікацый у "Народнай газеце" (ад 6 снежня 1991 года) і ў "Звяздзе" (ад 19 верасня 1992 года). Хацелася б таксама спадзявацца на тое, што рэдакцыя газеты "Голас Радзімы", якая "з вялікім задавальненнем" надрукавала зварот нашых аўстралійскіх суайчыннікаў, з такім жа задавальненнем дадзе ім ксеракопіі вышэйзгаданых газетных артыкулаў, а таксама цудоўную кніжку А.Цітова "Наш сімвал — "Пагоня", якая нядаўна з'явілася ў кнігарнях.

АЛЕГ ТРУСАЎ,

намеснік Старшыні Камісіі па адукацыі, культуры і захаванню гістарычнай спадчыны, Старшыня Камісіі па забеспячэнню адзінай палітыкі выкарыстання дзяржаўных сімвалаў Рэспублікі Беларусь пры Прэзідыуме Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь, кандыдат гістарычных навук.

У ЦР БСДГ

ПЕРШЫ ПЛЕНУМ

Першы пасля другога з'езда Грамады Пленум Цэнтральнай Рады БСДГ адбыўся ў Менску 23 студзеня 1993 года.

Спачатку быў абраны новы выканаўчы орган партыі, выканком Грамады ў складзе 23 чалавек. Кіраўніком спраў ЦК БСДГ быў зноў прызначаны Мікола Кійка.

Было вырашана, што пры выпадку адсутнасці ці хваробы старшыні ЦР БСДГ яго абавязкі будуць ускладацца на аднаго з намеснікаў старшыні — народнага дэпутата Беларусі Міколу Крыжаноўскага.

Цэнтральная Рада Грамады палічыла мэтазгодным увайсці ў склад заснавальнікаў Фонду братоў Луцкевічаў — стваральнікаў сацыял-дэмакратычнага руху на Беларусі.

Былі таксама створаны восем пастаянных камісій ЦР БСДГ. Сярод іх можна вылучыць Камісію па эканамічнаму і навукова-тэхнічнаму развіццю (старшыня — прафесар Уладзімір Ку-

лажанка), Камісію па сувязях з прафсаюзамі (старшыня Уладзімір Васковіч), Камісію па міжнародных справах і сувязях з сацыял-дэмакратычным рухам за межамі Беларусі (старшыня Міхась Патрэба) і Камісію па вайсковых пытаннях (старшыня — падпалкоўнік Мікалай Бюроку).

У шэрагі Грамады былі ўрачыста прыняты настаўніца гісторыі спадарыня Урбан і беларуская паэтка і журналіст Галіна Булыка.

У той жа дзень адбыліся абласныя канферэнцыі Грамады. Мінскую абласную раду БСДГ узначаліў народны дэпутат Беларусі Лявон Дзейка, Віцебскую — народны дэпутат Беларусі Віктар Какоўка, а Гродзенскую — сябра гродзенскага гарадской філіі Грамады спадар М. Слесарчук.

ЦР Грамады прыняла таксама рашэнне ўвайсці ў аргкамітэт па падрыхтоўцы святкавання 75-х угодкаў абвясчання БНР. На гэтыя мэты было выдаткавана 10 000 рублёў.

БЕЛАРУСКІЯ ТАТАРЫ

ДАБРОМ ЗА ДАБРО

[Заканчэнне. Пачатак на 3-й стар.].

Ёсць запіс у адной з ордэнскіх хронік, што вялікі магiстр тэўтонцаў Ульрых фон Юнгiнен быў скiнуты з каня і забiты татарскiм ханам Багардзiнам, але потым палкi сфальшавалi гэты факт. А кiраваў татарскiм войскам у гэтай бiтве сябар князя Вiтаўта вялікага султан Джалал-эд-Дзiн. Як адзначаюць назiральнiкi бiтвы пад Дуброўнам, беларускiя татары адбiлі і вялікі польскi сцяг, яны на поўным скаку выпусцілі град стрэл, з-за чаго крыжакi завагалi і дзяржаўны сцяг Кароны Польскай быў вернуты. Такiм чынам, гонар палкаў уратавалi татары.

У сваёй кнiзе "Крыніцы беларуска-літоўскага права" вучоны-юрыст [Юхо піша: "Беларускiя татары карысталiся правамi вольных людзей, а iх князi, уланы, маршалкi, харужыя і уланскiя зямлi — правамi шляхты. У Статут 1566 года былі ўнесены артыкулы, якія трохi абмяжоўвалi права татараў, але ўжо ў 1568 годзе была выдадзена грамата, якой гэтыя артыкулы адмяняліся і ўсе права і льготы татараў аднаўляліся ў поўнай меры".

Вывучаючы матэрыялы пра татараў, я знайшоў і яшчэ адно паданне пра iх пад назвай "Возера Красны Стаў": "Каля Клецка князь Мiхаiл Глiнскi ў 1506 годзе атрымаў вядомую перамогу над татарами, загінула iх там каля дваццаці тысяч. Трупами сваімі яны загалілі ўсё возера, так што вада ў iм зрабілася чырвоная. Ад таго возера і прызвалi Красны Стаў".

Што траба сказаць, у гэтым паданні апісаны сапраўдныя падзеi. Сам Мiхаiл Глiнскi з татараў (яго род паходзіць ад самога Мамая), i ён на самай справе разбiў буйное татарскае войска пад Клецкам на рацэ Лань. Захопленыя палонныя былі паселены ў Мiнску, Смiлавiчах, Капылі, Слуцку, Клецку і ў некаторых iншых мясцiнах. Як вядома, у Мiнску доўгі час iснавала Татарская слабада, спачатку там была драўляная мячэць, а пасля была пастаўлена каменная. Цяпер у гэтым месцы праходзіць праспект iмя Пятра Машэрава (былая Паркавая магiстраль), на татарскiх агародах стаіць Палац спорту, а прыгажуню мячэць знеслі ўжо ў нашыя часы.

Паглядзім, да прыкладу, чым займаліся татары ў Капылі. Тут здаўна жылі выхадцы мангольскіх плямёнаў. Iх хаты блiзка сталі адна каля адной на дзвюх вуліцах — Татарскай і Замкавай. Частка з iх складала асабiстную ахову князя, а астатнія займаліся вырабам аўчын і скуры, агароднiцтвам і земляробствам.

З Капыля паходзіць і славаць беларускi даследчык гісторыі беларускай лiтаратуры татарын Сцяпан Хусейнавіч Александровiч. Яго кнiга "Тут зямля такая" прайшла разам са мною і Забайкалле, і Далёкі Усход, і стэпы Арэнбургжжа і цяпер заўсёды на маім рабочым стале. А яшчэ вядомы яго творы "Крыжавыя дарогi", "Гiсторыя і сучаснасць", "Вальнадумец з-пад Нясвiжа Аляксандр Незабытоўскi", "Далёкiя з-раўнiцi", "Пуцявіны роднага слова"...

Жывучы сярод дружалюбнага беларускага народа, частка татараў прыняла мясцовыя звычаі, веру і мову, а другая, знаходзячыся ў мiры і дружбе з суседзямi, захавала свае рысы, магаметанства, займалася спрадвечнымi сваімі рамёствамi. Для татараў захавалi і iх адміністрацыю — харунжыя (ваенныя), маршалкi (земскыя), кадзеi (судзей).

Для адпраўлення магаметанскай веры татарам было дазволена мець мячэць. Як правiла, яны будаваліся без мiнарэтаў і толькi драўляныя (мiнскія мячэць была выключэннем). Трэба сказаць, што польскiя правiцелi пад уздзеяннем касцельных iерархаў вельмi часта забаранялі татарам не толькi будаваць, але і рамантаваць свае храмы.

На беларускай мове татары арабскiм пiсьмом пiсалi кiтабы (кнiгi). Выхаднымi днямi ў татараў лічацца пятнiцы.

Вельмi цікавыя звесткi пра татараў трапляюцца ў краязнаўчых кнiгах. Прыгадаем "Лунiнец" М.Калiнковiча: "У Кажан-Гарадку, к прыкладу, ёсць вуліца Майдан, што ў перакладзе з цюркскага азначае "плошча", "базар". Аб асiмiляцыі прышэльцаў Чынгiсхана на Палессі сведчаць і шырока распаўсюджаныя ў Лунiнцы і раёне прозвiшчы Бут-Гусаiм, Скіба, Ліч, Біліба, Кучук..."

У XVI стагоддзi ў Рэчы Паспалiтай (у асноўным на Беларусі) жыло каля 40 тысяч татараў, а ўжо праз стагоддзе iх налічалася каля 100 тысяч. Калi-нiкалі прыходзіцца чуць слова "татары-караiмы". Ці проста — караiмы. Усё тут у адрозненнях веры. Караiмы, як і яўрэi, вызнаюць iудаiзм. Гэтыя татары, як правiла, выхадцы з Хазарскага каганата.

Як адзначае Д.Чорны ў сваёй кнiзе "Клецк": "Татары бралi сабе прозвiшчы ад назваў тых маенткаў, двароў, дзе жылі. Князь Наіман-Бег, напрыклад, узяў шлюб з дачкою баярына літоўскага Крышына. Таму і прозвiшча яго Крышынскi. Другiя бралi прозвiшчы сваіх жонак. На тэрыторыі цэнтральнай часткi Беларусі — у Мiнску, Навагрудку, Слонiме, Крынках, Васiлiшчах, Вiшневе, Стоўбцах, Крэве, Нясвiжы, Ляхавiчах, Клецку, Смалынах і iншых мясцiнах асела задонскае племя, або ардынскае. Яно сфармiравалася ў Літве з былых салдат літоўска-татарскіх палкоў і ваеннапалонных, узятых Літвой у час вайны з крымскiмі татарамi.

У 1588 Статут літоўскi (раздзел 12, артыкул 9) папярэджаў, каб яўрэi, татары і "ўсякi бусурман" не былі чыноўнiкамі і не трымалi хрысціян у няволі. Маглi толькi купленыя хрысціян выкарыстоўваць на адпрацоўках тэрмінам да 7 гадоў. Купляць у вечную няволю забаранялася. Гэтым жа статутам і канстытуцыяй 1607 года адмяняліся ўсялякiя права і прывiлeі, дадзеныя татарам раней. За час праўлення Зыгмунта III змiгрыравалі з Рэчы Паспалiтай у Крым і Турцыю да 30 тысяч татараў. Тыя ж, якія засталіся на тэрыторыі Беларусі, служылі ў арміі, ахоўвалі замкi, палацы, панскія ўладаннi. Многiя займаліся агароднiцтвам, некаторымі рамёствамi.

Месцам паломнiцтва — святыняй для беларускіх татараў з'яўляецца мiзар (могілкi) вёскi Лоўчыц, што знаходзіцца недалёка ад Навагрудка (першай сталіцы Вялікага Княства Літоўскага). Тут пахаваны святы Костус. Да магілы былога пастушка, які, па паданнях, валодаў дарам пераносіцца да труны Магамета (Мухамеда) у Медзiну, пастаянна сцякаецца народ. На месцы хаджу (паломнiцтва) побач з магілай святога Костуса для веруючых пастаўлена лаўка.

Сёння найвялікшая колькасць беларускіх татараў жыве ў раённым цэнтры Іўе, што на Гродзеншчыне (каля 800 чалавек), ёсць тут і мячэць, пабудаваная яшчэ ў 1889 годзе. Кожны год у Іўі шырока адзначаецца татарскае мусульманскае свята рамазан, якое працягваецца цэлы месяц. Шмат чаго ў гэтым свяце iмпануе і мне: на гэты месяц трэба забыцца пра спрэчкi, памiрыцца з ворагамi і зласліўцамi, не крыўдзіць слабых людзей, не дапускаць грахоў, лепшы кавалак мяса аддаваць гаротнаму чалавеку.

Цяпер у Гродне і Мiнску створаны абласныя татарскiя грамадска-культурныя аб'яднаннi "Аль-Кітабы". Беларусь, якая стала радзiмай для татараў, можа яшчэ многа зрабiць для iх росквіту, бо яны заўсёды добром адказвалi на дабро.

Як кажуць беларускiя татары: "Салям-алеiкум — Алеiкум ас-салям!" — "Мiр вам — і вам мiр таксама".

Мiхаiл МАЛIНОЎСКI.

**[Заканчэнне.
Пачатак на 1-й стар.]**

Тут неабходна заўважыць, што ў мінулым літвамі называлі беларусаў, а Беларусі — Літвой. Каталіцкі святар Хрысціян, які быў з верасня 1254 года біскупам Вялікага Княства Літоўскага, пісаў у сваіх успамінах: “Літва, або Літванія, — край славянскі”. Вядомы гісторык XIX стагоддзя М.Кастамараў прытрымліваўся гэтай жа думкі: “Літва” — гэта назва беларускага краю і беларускага народа”. Аналагічнае сведчанне прыводзіць і польскі даследчык А.Брукнер: “Беларусь мае мову адметную ад польскай, маларускай і велікарускай. Гісторыя Беларусі старэйшая і слаўнейшая за гісторыю Маларусі і Велікарусі, але яна схавана пад назвай “Літвы””.

Дарэчы, жыхары некаторых вёсак Івацэвіцкага раёна дагэтуль лічаць сябе літвамі. “Мы беларусы, але праўдзівей літвы”, — тлумачыў аўтарам акадэмічнай манаграфіі “Этнагенез беларусаў” (Менск, 1985 год) сівы дзядок. Польскія, рускія, украінскія даследчыкі, напрыклад, Асоўскі Л., Ляўшын А., Дамантовіч М., Гамалія К., Віткоўскі В., Бялецкі-Насенка П., прыводзяць пераканаўчыя даныя аб тым, што этнонім “літвыны” шырока виступаў і ў якасці экзатоніма. Літвамі называлі беларусаў украінцы не толькі ў XVII—XVIII стагоддзях, але і ў XIX, і нават пачатку XX стагоддзяў.

Няведанне гэтай істотнай акалічнасці амаль цалкам выключае беларусаў з гістарычнага працэсу Вялікага Княства Літоўскага, генератарам і творцам якога былі менавіта іхнія прашчурны. Не хто іншы, як яны, і з’яўляюцца біспрэчымі спадкаемцамі вялікай дзяржавы і багатай культуры. Для апраўдання анексіі і асімілятарскай палітыкі, якую польскія караі і рускія цары праводзілі на Беларусі, гэты факт на працягу некалькіх стагоддзяў старанна замоўчаўся і менавіта таму не стаў здабыткам грамадскай свядомасці. Штучны гістарычны вакуум з езуіцкай выкрутлівасцю і сёння выкарыстоўваюць мастакі жангліравання праўдай, розныя, гаворачы словамі Янкі Купалы, ворагі беларушчыны. Нечуваны віск і вэрхал усчалі носьбіты “вялікага і магутнага”, які толькі азваўся беларус і памкнуўся стаць упоравень са старэйшым братам, быць роўным сярод роўных. Несувесная хлусня, неверагодная інсінуацыя, шэльманне, паклёп, пагрозы мутным патокам амаль штодзёна выпіваюцца на галовы чытачоў. Ідзе правакацыйнае запалохванне грамадзянскай вайной, холадам, голадам. Рыхтык гэтак жа некалі падохалі Фінляндцы, а цяпер грашовая дапамога фінскага беспрацоўнага, як паведамляла “Комсомольская правда”, значна перавышае зарплату эстонскага прэм’ера.

Галоўная мэта антыбеларускай кампаніі — закінуць у душы людзей сумненне, пасеяць няўпэўненасць, збідзі іх з панталыку, не даць узняцца на ногі і ў выніку скіраваць хаду гісторыі на любы сэрцу, запітыя крывёю мільянаў рэйкі, ну і, зразумела, аднавіць сваё прывілеяванае становішча. І “в борьбе за это” не грэбуюць ніякімі сродкамі: грубай фальсіфікацыяй мінулага, абразай нацыянальнай годнасці, ахайваннем беларускай мовы, але галоўны канек у паклёпнікаў — наवेशанне ярлыкоў, абвінавчванне ў нацыяналізме, распальванне варожасці да рускага народа. Знаёмы пачырк, выпрабаваная на працягу многіх гадоў вывучка. Ды і што застаецца рабіць, нагана да патыліцы не прыставіш, у ГУЛАГ не адправіш. Часы не тыя. Вось і даводзіцца небаракам, як кажуць у народзе, высмоктаць аргументы з пальца і аплеўваць народ, які іх нават намёкам не пакрыўдзіў. Дык адкуль жа гэтая плячорная злосць і пагарда? Адкуль?

Каб пазбегнуць абвінавчвання ў галаслоўнасці, прывядзем некалькі, гэтак кажучы, тыповых прыкладаў, красамойных па неувуцтву і хлусні. Нехта А.Шарафядзюлін з апломбам дылетанта катэгарычна адмаўляе беларускі

характар Вялікага Княства Літоўскага (“Во славу Родины”, 1.12.92 года) і ў доказ прыводзіць, як яму здаецца, забойчы пасаж: “...дык чаму ж яно называлася і называецца Вялікім Княствам Літоўскім?”. І тут жа, выкрываючы “падманшчыкаў”, дае адказ: “Яны гнулі і гнуць сваё: “раней беларусы зваліся літвамі”. Ды таму і зваліся, што былі грамадзянамі Літвы”. Дазвольце спытацца: чаму ж украінцы, якія на працягу некалькіх стагоддзяў таксама былі “грамадзянамі Літвы”, не зваліся літвамі, больш таго, адрознівалі сябе ад іх. Пра Івана Выгоўскага, які быў у 1657—1659 гадах гетманам запарожскага войска, украінскія казакі гавя-

Оружые против братства славянских народов” (Политика Позиция Прогноз. N 11/15/, лістапад 1992 года) заслугоўвае асобнага разгляду, што, мабыць, далучыўшы да купы публіцыстыку іншых генералаў, неабходна зрабіць набліжэйшым часам. А пакуль абмяжуемся некалькімі кароткімі заўвагамі: няхай чытач ведае, хто ўзяўся абліваць брудам старажытную гісторыю беларусаў і вядомых беларускіх вучоных.

У першай калонцы свайго артыкула генерал адразу, як гаворыцца, па-вайсковому з ходу узабагаціў гістарычную навуку шэрагам адкрыццяў. Вось адно з іх: “У сярэдзіне 30-х гадоў XIII стагоддзя, у 1263 годзе, асноўныя літоўскія землі пасля ўзмацнення

Рускія прагрэсіўныя вучоныя сумленна пісалі аб усіх перыпетыях ва ўзаемаадносінах Расіі з Вялікім Княствам Літоўскім і Рэччу Паспалітай. Асобныя пытанні, якія сёй-той марна імкнецца аспрэчыць, аб’ектыўна асвятляліся савецкімі гісторыкамі, калі хоць крыху расшморгвалася пятля цензуры. У манаграфіі А.Мальцава “Россия и Белоруссия в середине XIX века”, напрыклад, чытач знойдзе праўдзівую карціну стаўлення беларускага сялянства да так званых вызваліцеляў у перыяд руска-польскай вайны 1654—1667 гадоў.

Але былі ў Расіі і такія даследчыкі, што дзеля апраўдання захопніцкай палітыкі царызму бес-

медаць з гістарычна недарэчнай выявай драпежнага арла з картай Беларусі ў хвіва сагнутых кіпцюрах. Зверху паўкругам надпіс: “Вернута страчанае”. Бязглуздасць надпісу ў тым, што Беларусь ніколі не належала Расіі. Калі 532 гады назад да першага падзелу (1772 года) узнікла Вялікае Княства Літоўскае, Расіі наогул не існавала, нават слова такога не было. А Масква ўяўляла невялічкі гарадок Уладзіміра-Суздальскага княства.

На беспардоннае неувуцтва гісторыкаў-саматужнікаў можна было б не звяртаць увагі, але апошнім часам кампанія фальсіфікацыі і абразы ўсяго беларускага набыла абсалютны характар, накіраваны на абстрактнае міжнацыянальнае сітуацыю ў рэспубліцы. Не толькі сумненне, разгубленасць і дэінфармацыя уносяцца ў душы людзей, сеецца падазроннасць і варожасць. А гэта ўжо сапраўды пагражае нашай гістарычнай талерантнасцю і адноснай стабільнасцю. Мала таго, падбуршчыкі калечаць душы юнакоў. Мінскі гімназіст піша ў рэдакцыю ліст, за якім адчуваецца вопытная рука спрактыкаванага правакатара, і абвінавчвае зрудзіраванага аўтара ў недасведчанасці. Невуцтва дзялякоў, што прывыкліся постаццю вучня, з бліскучай аргументаванасцю паказваў аблыганы даследчык у сваім адказе. А васьмь вучань з Баранавіч, сын вайскоўца, пайшоў далей і гучна ўдарыў у набат са старонак самай аб’ектыўнай у свеце газеты (“Правда”, 8.12.92 г.): “...яркая пропаганда против русского населения, ... злые выпады в адрес России, проведутся шовинизм”. Далей дзеясціласнік паведамляе, што яго бацька вымушаны хадаць на работу з аўтаматам. І як надрыўны боль душы гучыць фраза, якая не можа не закрануць нават самае чэрствае сэрца: “Почему над нами так издеваются?”. Усё аказалася блефам — ад пачатку да канца. Але справа зроблена — трывожны гул разнёсся па ўсёй Садружнасці і ўспрыняты многімі як крык аб дапамозе... А гэта выразны злавесны подых канфрантацыі, нікому, акрамя невяліччай, але гарластай купкі здзічэлых ад нянавісці да ўсяго новага правакатараў, непатрэбны.

Бязцянны гісторыю, ганьбуючы мову, беспакарана зневажаючы святая сімвал дзесяцімільённага народа, былыя дыназаўры партыяна-біюракратычнай злыты не толькі зневажаюць “землі чужой язык и нравы”, яны замахануліся на большае, бо добра ведаюць, што народ набывае сваё нацыянальнае аблічча толькі тады, калі ўсведамляе сваё гістарычнае мінулае. Аслепленыя дзікім шалам паклёпнікі ўсіх рангаў не бачаць, што сякуць пад сабой сук, на якім смачна елася і саладка пілося. Ды і цяпер пенсіянер-генерал не памяннецца з вясковым ветэранам сваім дабрабытам... Забыліся, што палку можна перагнуць, і яна другім канцом наб’е гуз. Ужо найбольш гарачыя галовы (а такія заўсёды знаходзяцца), абураныя шэльманнем і хлуснёю, мусіруюць пытанне пра стварэнне трыбуналаў нацыянальнай абароны, калі ўрад і парламент і надалей не будуць весці ў межах існуючых законаў барацьбу з антынацыянальнай і антыдзяржаўнай дзейнасцю. Вось вам і другі бок медалю: пачварнае дзеянне выклікае яшчэ больш пачварнае супрацьдзеянне. Бо нават бязмоўны сабака агрызаецца, калі яго цвеляць. Зразумела, пазбаўіцца імперскай псіхалогіі некаторым, асабліва тым, хто ўсё жыццё катаўся, як сыр у масле, не надта лёгка, але, як слушна адзначыў у навагоднім вышаванні Б.Ельцын, а яму адтуль, зверху, відней, “імперскі перыяд у гісторыі Расіі закончыўся” і марныя надзеі тых, хто марыць пра аднаўленне “выпрабавальнага палігону камунізму”. Пара адумацца і адмовіцца ад дэмагогіі, псіхалагічнага тэрору, фальсіфікацыі, запалохвання вялікай крывёю, грамадзянскай вайной, гэтым беларускім Карабахам, бессаромнай спекуляцыяй эканамічнымі цяжкасцямі.

Памяржанае, стрыманасць, цвярозая ацэнка падзей і ўзаемная павага — адзіны шлях да згоды і пераадолення розных непаразуменняў. Іншай дарогі няма, бо няма сілы, здольнай прымусяць махавы гісторыі круціцца ў адваротным напрамку.

Станіслаў ЦЯРОХІН,

этнограф, ветэран Вялікай Айчыннай вайны і працы.

ПЛЮЮЦЬ НА СОЅЦА І НА ДЗЕЊ

рылі: “Ему не можна вірыты, бо він Лытвын”. Яўрэяў і цыганоў, падданых Вялікага Княства Літоўскага, ніхто, ніколі і нідзе не адносіў да літвінаў. А васьмь беларусы былі імі. Звернемся другі раз да аўтарытэта сувесна вядомага даследчыка А.Брукнера: “Мы ўсе гаворым “літоўскі”, “літвін”, але гэта толькі замест “беларускі”, “беларусін””.

Ліст ваш, паважаны таварыш Шарафядзюлін, вымушае параіць вам хоць зрэдку заглядаць у слоўнікі рускай мовы, якую, гэтак жа, як і гісторыю, трэба ведаць, каб павучаць іншых. Вось вы пішаце, што ў Вялікім Княстве Літоўскім “язык белорусский обспуживал большую колонию белорусов”. Па-першае, беларуская мова была на працягу некалькіх стагоддзяў дзяржаўнай і абслугоўвала ўсё насельніцтва дзяржавы, нават выкарыстоўвалася, як піша знакаміты рускі гісторык С.Салаўёў, у міжнародных зносінах, напрыклад, з Масквою. А па-другое, беларусы былі карэннымі жыхарамі Вялікага Княства Літоўскага і жылі, як кажуць, спрадвеку на сваёй зямлі, а вы іх зрабілі чужаземцамі. Заглянем у слоўнік У.Далы: “Колонія — население иноземцев, поселок выходцев, переселенцев из другой земли”.

Нічога няма страшней за неувуцтва, ваяўнічае, агрэсіўнае, замешанае на непадстаўнай нянавісці да ўсяго, што не супадае з ідэалогіяй “Кароткага курсу ВКП(б)”. Менавіта такія думкі выклікаюць тырады другога “вялікага знаўцы” беларускай гісторыі нейкага В.Раманава з-пад Мінска, прыведзеныя ў артыкуле “Смеясь, он дерзко презирал...” (“Во славу Родины”, 24.12.92 года). Прачытаўшы іх, хочацца старанна вымыць рукі, але працітуем адну з іх, каб чытач яскрава адчуў смярджучы пах крмінальнай абразы і пагарды: “...за всю историю белорусского народа из его недр вышел лишь один человек, имя которого знает и почитает весь мир, — Франциск Скорина, и не было никогда ни белорусского государства, ни его армии, как ни пытаются в тщетных потугах доказать обратное националисты всех мастей”. Вось так: “Хочаш плач ці давіся ад смеху”? Аднымі словамі, што пімеі, недачалавекі маглі даць чалавецтву?! Каменціраваць чыстай вады трызнненне тое самае, што рабіць прышчэпку ад шаленства тэлеграфнаму слуху. Чытач самастойна разбярэцца, што да чаго.

Шчыльнымі шэрагамі рушылі супраць беларушчыны і генералы. Але высокія чыны і веданне гісторыі, на вялікі жаль, не заўсёды стыкуюцца. Адзін бравы і яшчэ больш самаўпэўнены генерал грэблівва адмакнуўся ад агульнавядомай у арміі ісціны і наважыўся пакласці на лататкі ажно цэлую групу гісторыкаў-прафесіяналаў, аўтараў нарыса “Забытая слава”. Што з гэтага атрымалася, здагадацца няцяжка: наважылены зрудыт пляснуўся ў смуродную лужыну. Падобным чынам яскрава прадэманстраваў усю бяздонную глыбіню свайго гістарычнага нядосведу не хто іншы, як генерал-лейтэнант Ю.Іваню.

Опус з доўгай і прэтэнцыёзнай назвай “Состряпанная слава, или

вялікага княскага прастолю аб’ядналіся ў Вялікае Княства Літоўскае пад уладай Міндоўга”. Унікае пытанне, караём якой дзяржавы быў Міндоўг дзесць гадоў назад, бо дакладна вядома, што ў 1253 годзе ў прысутнасці прадстаўнікоў Папы Рымскага і цэсара Свяшчэннай рымскай імперыі ў Наваградку адбылася яго ўрачыстая караначыя.

Дарэчы, Міндоўга забіў ў тым жа годзе, якім аўтар датуе ўтварэнне Вялікага Княства Літоўскага, хаця яно, як вядома, узнікла ў 1236—1240 гадах.

І яшчэ: не зразумела, як мог існаваць “вялікі княскі прастол” да Вялікага Княства Літоўскага?

І яшчэ: якія гэта “а с н о ў н ы я (разбіўка наша. — С.Ц.) літоўскія землі”? А якія не асноўныя? На якіх з іх жылі аўкштайты і жамойты, сённяшнія этнічныя літоўцы, а дакладней, летувісы? А дзе знаходзілася ўласна Літва, гістарычная, ад якой і паходзіць лексема “Літва”? Чытаеш генеральскую пісаніну і дзіву даешся: ніводнага пераканаўчага аргумента, ніводнае сцвярдзенне не вытрымлівае нават павярхоўнай крытыкі. Прынцып адзін: усё ахаляць, ачарніць, а аўтараў ашэльмаваць. Дужа не падабаюцца таварышу Ю.Іваню назвы тыпу “Беларуска-літоўская дзяржава”, а доказваў абвергнуць іх правамоцнасць няма, васьмь ён і піша ў адным месцы: “Надакучліва ўжываецца тэрміналогія...”, у другім безапеляцыйна сцвярджае, што літоўскія вучоныя не прызнаюць існавання беларуска-літоўскай дзяржавы. Зноў мана чыстай вады. На шэрагу сустрэч, напрыклад, у Гervятах, беларускія, літоўскія і польскія вучоныя прывішлі да высновы: былое Вялікае Княства Літоўскае ў Літве называць літоўска-беларускім, на Беларусі — беларуска-літоўскім як агульную спадчыну двух народаў.

Яшчэ больш не падабаецца генералу зварот беларускіх вучоных да забароненых раней старонак гісторыі нашага краю, а менавіта да падзей вайны 1654—1667 гадоў, падчас якой Беларусь страціла кожнага другога жыхара, а іх бацькаўшчына была амаль дашчэнтну зруйнавана. Аўтары нарыса “Забытая слава”, падсумоўваючы вынікі вайны, праўдзівя, нават змякчваючы і абходзячы вострыя вузлы, пішуць: “Здаецца, ніколі больш краіна не перажывала гэтакіх трагедый”. А маглі б напісаць і пра Масавы партызанскі рух на захопленай тэрыторыі, і пра Магілёўскае паўстанне 1661 года, і пра тое, чаму мсціслаўцаў прызвалі недасекамі, і пра паходжанне прымаўкі: “Ад чорта адкрысцішся, а ад маскаля не адмолішся: ад маскаля полы ўрэж ды ўцякай” (“Живописная Россия”. Раздел “Белорусская Смоленщина”. Спб., 1882.).

Дык чаму ж вы, паважаны генерал, каламуціце ваду, забараняеце ажно цэламу народу ведаць сваю гісторыю, падмяняеце яе міфамі? Ці не таму, што ў скаламучанай вадзе ляжыць павіць рыбку? Ах, вас непакоець русафобія, якую быццам бы распаліць веданне гісторыі. Наадварот, замоўчванне і наўмыснае скажэнне мінулага стварае тую спрыяльную атмасферу, у якой прывольна жывецца і легка дыхаецца розным палітычным дзялякам і авантурыстам.

саромна выварочвалі гісторыю наыварат і атручвалі недасведчаным народ шавіністычным дурманам. Пачуццё горычкі, гідлівасці і абразы адчуваеш, чытаючы пра беларусаў такое васьмь трызнненне: “сардэчна-дапытлівы позірк беларускага змяніўся на тупы, баязлівы; замест адкрытасці характару — падазроннасць і нелюдзімасць, замест велікарускай здольнасці да ўсяго і кемлівасці — гультайства і тупасць розуму”.

Кінулі ў беднага беларуса і вы, таварыш генерал, падобны камячок броду, але хітра, прыкрыўшыся постаццю В.Ключэўскага. У цытаце, якую, вы, дарэчы, прыцягнулі да падзей вайны 1654—1667 гадоў літаральна завушы, насельніцтва Вялікага Княства Літоўскага вялікі гісторык называе нападзікай язычніцкай літвой. Нават сам ваш зварот менавіта да гэтага гісторыка раскрывае пазіцыю і напрамак генеральскага мыслення. З усіх рускіх гісторыкаў вы абралі ідэяна роднаснага вам даследчыка. Выкаваны ў вернападданніцкім духу ў сям’і правінцыяльнага святара і ў духоўнай семінарыі, Ключэўскі і пасля заканчэння ўніверсітэта застаўся зацятым прыхільнікам канцэпцыі дзяржаўнай школы, карачей кажучы, апалагетам веры, цара і айчыны, разуменчы айчыну ў імперскім маштабе. Лічыў Расію бясспрэчнай спадкаемніцай былой Візантыйскай імперыі, падтрымліваў ідэю ўключэння яе тэрыторыі ў склад уладанняў дома Раманавых. Усё гэта разам узятае абумовіла тэндэнцыянасць інтэрпрэтацыі многіх падзей і фактаў гісторыі. За што, дарэчы, вядомага гісторыка крытыкавалі калегі і адкрыта адзначалі, што гісторыя ў яго “изложени не всегда беспристрастна”. Гэта сказана мякка, у манеры акадэмічнай прыстойнасці.

Працы Ключэўскага найперш каштоўныя факталогічным матэрыялам, выкарыстоўваць яго неабходна крытычна, у супастаўленні з іншымі крыніцамі, пажадана архіўнымі, што недаступна аматарам з прычыны некампетэнтнасці і адсутнасці цэльнага бачання гістарычнай перспектывы. А рознага роду пасквільянтам ісціна не патрэбна: яны вышукваюць у гісторыі факцікі пад ужо гатовыя схемы, а страшней за ўсё падтасюка іх, перакручванне на імперскі капіль.

Імкнучыся абліць захопніцкую палітыку царызму, а заадно выкрыць аўтараў “Забытай славы” ў фальсіфікацыі, Ю.Іваню пачынае жангліраваць словамі. “Воссоединение белорусских земель с Россией, — піша ён, — произошло не в результате их захвата, а при трёх разделах Речи Посполитой”. Тут яраз да месца згадаць рускую прымаўку: “Что в лоб, что по лбу”, бо падзелы гэтыя адбыліся не палюбоўна, а пад збройным прымусам. Нічым іншым, як рабункам, вы б не назвалі ўчынак суседзяў, калі б яны прывішлі да вас у кватэру і падзялілі між сабою ўсю нажытую вамі маёмасць. Ды і К.Маркс з вамі не згодзен, прытым прынцыпова, пішучы, што імперыялістычныя Расія, Аўстрыя і Прусія, бы згладальны сабакі, накінуліся і разарвалі Рэч Паспалітую. У памяць далучэння беларускіх земляў да Расіі Кацярына II выбіла памятыны

ДА 100-годдзя 3 ДНЯ НАРАДЖЭННЯ

Максіма ГАРЭЦКАГА

НЕВЯДОМЫ АЎТОГРАФ

Набліжаецца 100-годдзе з дня нараджэння Максіма Гарэцкага. І мабыць самы лепшы спосаб адзначыць стогадовы юбілей — гэта сказаць (альбо знайсці) што-небудзь новае пра жыццё і творчасць гэтага цудоўнага гісьменніка, вучонага, чалавека.

Безумоўна, гэта не проста. Бо новае прыходзіць не тады, калі хочаш, а часцей — нечакана, у самы прызначны момант (часам жа і зусім не прыходзіць). Але калі чаго-небудзь сапраўды шукаеш, то хоць што-кольвечы ды знаходзіцца.

Так аднойчы мне пашанцавала натрапіць на невядомы аўтограф Максіма Гарэцкага, якога я, зразумела, спецыяльна не шукаў. Расказаць пра гэта раней не было асаблівай нагоды, а вось цяпер, як кажуць, самы час.

Было гэта недзе пасля 1986 года, у пару так званай гарбачоўскай “перестройкі”. Гаварылася тады пра перабудову вельмі многа, а рабілася значна менш. Часцей усё заставалася па-старому. Такі ўжо выпрацаваўся за гады савецкай улады стыль працы! Крывадушнасць была пастаўлена на недасягальную вышыню.

У прыватнасці, у час абвешчанага галоснасці у нашых бібліятэках аддзелы “спецхрана” як існавалі да 1985 года, так і працягвалі існаваць. І доступ да той літаратуры, якая там знаходзілася, нават для навуковых супрацоўнікаў, быў ускладнены, пра звычайных чытачоў і гаварыць няма чаго. Да таго ж аддзелы гэтыя былі вельмі беднымі. Яно і вядома, нашыя бібліятэкі камплектаваліся па ідэалагічнаму прынцыпу, і кіраўніцтва было не зацікаўлена купляць за мяжой, ды яшчэ за валюту, тыя кнігі, змест якіх супярэчыў нашай ідэалогіі.

Таму, калі ў 1986 годзе мне пашанцавала трапіць на працу ў Польшчу, то побач з асноўнымі заняткамі, а хутчэй разам з імі, таму што выкладчыцкая праца патрабуе пастаяннага наведвання бібліятэкі, я заўсёды, усюды, дзе мне даводзілася быць, у Вроцлаве, Познані, Курніку, Кракаве, Варшаве, Любліне, — наведваў цудоўныя польскія бібліятэкі і цікавіўся перш за ўсё тым, чаго нельга было знайсці і пачытаць у нашых бібліятэках, у тым ліку і беларускімі выданнямі, якіх у нас альбо не было, альбо цяжка было дастаць. Спецфонды (цымелі

існавалі тады і ў Польшчы, але трапіць туды было значна лягчэй, а што яны былі багацейшыя за нашыя, тут і гаварыць няма пра што.

І вось аднойчы ў Нацыянальнай бібліятэцы ў Варшаве я загазаў усе, якія значыліся ў картатэцы, творы Максіма Гарэцкага. У той час як у Савецкай Беларусі яны знаходзіліся ў “спецхранах”, там імі можна было карыстацца свабодна. Калі я іх атрымаў, то першае, што заўважыў, было наступнае: ўсе яны (ці амаль усе, цяпер дакладна не памятаю) паходзілі, як сведчылі маляўнічыя экслібрысы, з бібліятэкі нашага вядомага гісторыка нацыянальнай літаратуры, бібліяфіла і бібліяграфа Рамуальда Зямкевіча (нарадзіўся ў 1881 годзе). Усе жыццё ён пражыў у Вільні і толькі пасля вядомых падзей 1939 года, відаць, ратуючы жыццё ад сталінскіх лагераў, апынуўся ў Варшаве, дзе і памёр у 1943 ці 1944 годзе. Яго ж кнігі (якіх кнігі і па колькасці меркаваць па экслібрысах Зямкевіча) былі далучаны да Нацыянальнай бібліятэкі ў Варшаве. І шчасце, што яны апынуліся ў такіх надзейных руках! Такім чынам, маё спатканне з кнігамі Гарэцкага з бібліятэкі Зямкевіча дае падставу сцвярджаць, што меркаванне вядомага даследчыка беларускай культуры XIX стагоддзя Янкі Саламевіча, што ўсё, што належала Р.Зямкевічу (рукапісы, этнаграфічныя экспанаты, кнігі і г.д.) загінула ў часе другой сусветнай вайны, патрабуе пэўнай карэктуркі. Бо калі ўцалела бібліятэка (ці кнігі з бібліятэкі), то не выключана, што ўцалелі і рукапісы, якія таксама маглі быць далучаны да фондаў Нацыянальнай бібліятэкі. Гэта было першае маё адкрыццё.

Другім было тое, што сярод кніг Гарэцкага я сустрэў малавядомы ў нас яго “Кароткі нарыс гісторыі беларускай літаратуры”, ператлумачаны з беларускай мовы (кім перакладзена, Гарэцкім ці кім іншым, не сказана) і выдадзены ў Вільні ў 1921 годзе. Выданне гэта вельмі рэдкае, зда-

ецца, я яго больш нідзе пасля таго не сустракаў. Гэта было другое маё адкрыццё (для мяне самога).

Але самае галоўнае (і гэта было трэцяе маё адкрыццё), што на адной з кніг Максіма Гарэцкага ў Нацыянальнай бібліятэцы ў Варшаве (таксама з бібліятэкі Рамуальда Зямкевіча), менавіта на “Гісторыі беларускае літаратуры” (выданне чацвёртае, пераробленае, Менск, 1926 год) я ўбачыў уласнаручны надпіс выдатнага дзеяча нашага нацыянальнага Адраджэння, адрасаваны Р.Зямкевічу: “Глыбокапаважанаму дзядзьку Рамуальду Зямкевічу. М.Гарэцкі. 15.XI.1926”.

Аўтограф — гэта своеасаблівае форма выказвання думкі, пачуццяў чалавека. Ён адлюстроўвае і характар, і погляды таго, хто яго піша, і таго, каму пішацца, іх узаемаадносіны, іх узровень маральнай і духоўнай культуры і г.д. Словам, за аўтографам стаіць цэлая філасофія. Гэта праявілася ў аўтографе Максіма Гарэцкага.

Рамуальд Зямкевіч — чалавек вельмі добра вядомы ў беларусказнаўстве. Ён належаў да нашаніўскіх волатаў, якія пачалі цяжкую працу на ніве беларускага Адраджэння, рыхтаваць гэтую ніву да сяўбы, расчышчаючы ад пустазелля. Працы Р.Зямкевіча ведалі і цанілі і акадэмік беларусказнаўства Я.Карскі, і вядомы этнограф аўтар працы “Беларускі люд” Міхал Федароўскі, і іншыя вядомыя людзі.

Дарэчы, толькі дзякуючы Р.Зямкевічу, яго руплівасці, да нас дайшоў добра вядомы цяпер усім нам гравіраваны партрэт Васіля Цяпінскага.

Але, як у кожнага чалавека, у Зямкевіча былі свае вады. Часам ён вельмі высока ацэньваў свае заслугі і магчымасці, а значыць, недацэньваў іншых людзей. У прыватнасці, ён лічыў, што калі хто і здольны стварыць першы пздручнік па гісторыі беларускай літаратуры, то толькі ён.

А раптам аказалася, што гэта зрабіў малады і мала каму тады вядомы даследчык Максім Гарэцкі, на якога Зямкевіч не зусім разлічваў. Гэта нанесла самалюбству Зямкевіча глыбокую рану і канешне не магло не адбіцца на адносінах да маладога даследчыка.

Але Гарэцкі, як сапраўдны высякародны, шляхетны чалавек, для якога найвышэйшымі заўсёды былі інтарэсы роднай культуры, дараваў людзям іх слабасці, не браў іх пад увагу ў сваіх адносінах. Таму ў аўтографе ён і напісаў: “Глыбокапаважанаму дзядзьку”, гэта амаль што свайму духоўнаму бацьку, на працах якога ён будаваў сваё цудоўнае смелае даследаванне — першае ў гісторыі нашай культуры — “Гісторыю беларускае літаратуры” (яно, дарэчы, праз многа гадоў вярнулася да чытача. У 1992 годзе яго перавыдала выдавецтва “Мастацкая літаратура”).

Такім чынам, у аўтографе Максіма Гарэцкага бачны цудоўны характар гэтага чалавека, для праяўлення якога яму хапіла ўсяго некалькіх слоў. Так заўсёды ў сапраўды вялікіх людзей: слоў мала, а зместу многа.

Вячаслаў ШАЛЬКЕВІЧ.

НА ЗДЫМКУ: аўтограф М. Гарэцкага і экслібрыс Р. Зямкевіча.

3 АПОШНІХ ВЕРНІСАЖАЎ

Акварэль называюць каралевай жывапісу. Аднак мінскі глядач далёка не распешчаны выставамі акварэлі.

І вось нядаўна Аляксандр Мемус прадстаўляў у Дзяржаўным мастацкім музеі Беларусі свае менавіта акварэлі.

Мастак жыве ў Віцебску, горадзе, слаўным сваімі мастацкімі традыцыямі і гісторыяй. Мастацкую адукацыю Аляксандр Мемус атрымаў у мастацкай вучыльні ва Уладзівастоку і ў інстытуце імя І. Рэпіна, што ў Пецярбургу. Мемус больш вядомы ў рэспубліцы як графік. І, па асабістаму прызнанню мастака, акварэллю займаецца нядаўна. Тым больш было цікава паглядзець на яго працы.

На выставе экспануецца цыкл акварэлей “Сведкі”. Мэта цыкла, як сцвярджае мастак, — пошук духоўнага зместу ў жанры націюрморта. Праўда, на выставе ёсць і некалькі партрэтаў. Аднак сапраўды заўважаем галоўную адметнасць выстаўленых націюрмортаў — іх духоўны пачатак. Амаль заўсёды карціны цяжка ўспрымаць канкрэтна. Цягне на асацыяцыі, на сімвалічнае іх чытанне. Вытанчанае тэхніка толькі падкрэслівае філасофскі змест прац мастака. Колеры на ягоных аркушах няжыдкія. Яны захапляюць менавіта стрыманасцю, часам халодным арыстакратызмам фарбаў.

Нават здаецца, што Аляксандр Мемус ідзе за вялікім французам Марсэлем Прустам на пошукі страчанага часу. На пошукі таго, што даўно адгучала, амаль адбалела. Такія ягоныя акварэлі “Бывалі дні”, “Сведкі даўнія вясны”. На першай — разбітыя бутэльні і келіх, завялыя кветкі. Гэтыя націюрморты ўспрымаюцца як туга па мінулым. “Дзве сухія ружы” — думка пра старасць, якая ёсць сімвал завядання, вынікаў. І ў той жа час яна — набліжэнне да жыцця новага.

І зноў успаміны, успаміны: “Сведкі”, “Прастора часу”. Сведкі чалавечага жыцця — нашы рэчы. Аляксандр Мемус выпісвае атлас з ягоным бляскам і выгібамі тканіны, сумныя сухія расліны. Разбітыя рэчы, аджыўшыя свае кветкі — “Ружа, пабітая навальніцай”, “Сухія цюльпаны”. І зноў успамінаецца Марсэль Пруст і ягоныя словы: “Пэўны ўспамін ёсць толькі шкадаванне аб пэўным імгненні”. Мне здаецца, што пад знакам гэтай думкі і напісаны акварэлі мастака, дзе рэчы — сімвалы лёсаў людзей.

Вывучаюцца на выставе тры партрэты. Гэта “Аўтапартрэт” і два жаночыя вобразы з трыціха “Святло веры”. Твары жанчын напісаны з выкарыстаннем тэхнікі лубізму. Кубічныя формы нека натуральна нараджаюць прыродную гармонію колераў. Аднолькавая тэхніка не перашкаджае мастаку ствараць розныя цікавыя характары.

Алена СПАСЮК.

НА ЗДЫМКУ: работа А. МЕМУСА “Аўтапартрэт”.

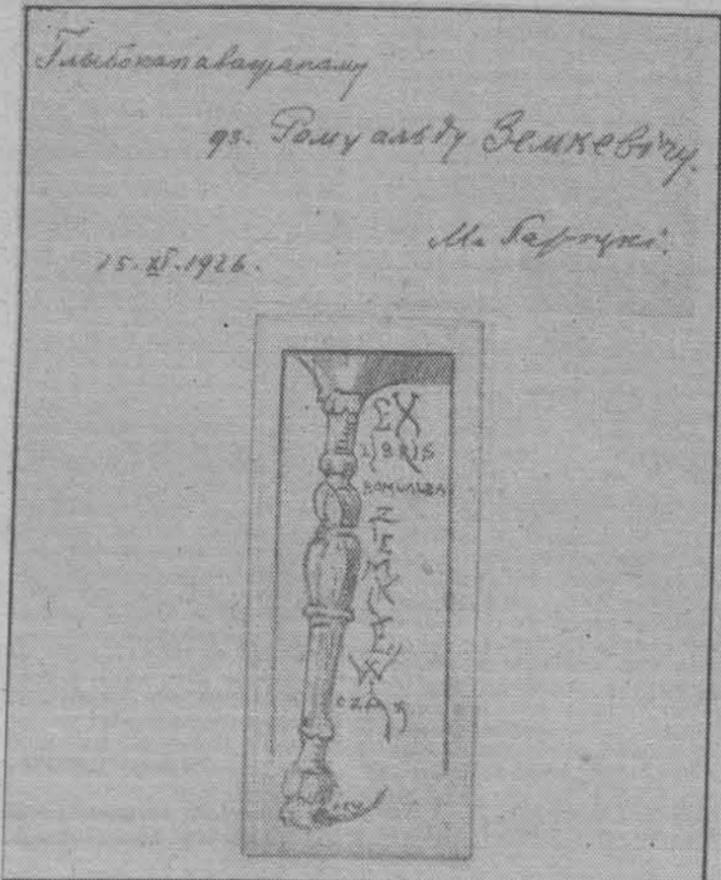
25 ТЫСЯЧ НА АДРАДЖЭННЕ

У Дзяржаўным мастацкім музеі Беларусі адбылася перадача 25 тысяч долараў, якія ЮНЕСКА выдзеліла для рэстаўрацыі архітэктурнай святыні рэспубліцы — Мірскага замка.

Міністр замежных спраў Пётр Краўчанка перадаў прывезены з Парыжа чэк дырэктару музея Юрыю Карачуну.

— Вельмі хочацца, каб гэтая падзея была падобнай не на ўрачыстыя цырыманіалы, а на звычайную дзелавую сустрэчу, у ходзе якой можна спыніцца на цяжкасцях адраджэння нацыянальнай культуры, вызначыць планы далейшай

сумеснай дзейнасці, — сказаў у сваім выступленні Пётр Краўчанка. — А гэта вельмі важна. Эканоміка, маральнасць і культура — фундамент нашай дзяржаўнасці. Паводле заключэння экспертаў ЮНЕСКА, на сённяшні дзень у краіне ёсць магчымасць весці работы па 24 праектах, якія маюць нацыянальную цікавасць. У спіс сусветнай гістарычнай спадчыны ўнесена Белавеская пушча. Урадам прыкладваюцца ўсе намаганні, каб у гэтым спісе значыўся і Мірскі замак. З выпадку яго 500-годдзя ў бліжэйшыя гады ў сценах замка плануецца правесці нацыянальны музычны фестываль.

ВЫЙШАЎ І ТОМ БІБЛІАГРАФІЧНАГА СЛОЎНІКА "БЕЛАРУСКІЯ ПІСЬМЕННІКІ"

ДЛЯ ЎСІХ, ХТО ЦІКАВІЦА ЛІТАРАТУРАЙ

У адным з апошніх нумароў "Голасу Радзімы" была змешчана інфармацыя аб выхадзе ў свет першага з шасці тамоў бібліаграфічнага слоўніка "Беларускія пісьменнікі". Такого выдання наша літаратура, якая налічвае амаль тысячу гадоў, да гэтага часу не мела, хаця яе мастацкія здабыткі прызнаны сёння ва ўсім свеце. У бібліаграфічным даведніку сабраны больш за тысячу артыкулаў, што ўтрымліваюць звесткі аб жыцці і творчасці ўсіх вядомых дзеячаў беларускай літаратуры, незалежна ад таго, на якой мове яны пісалі — стараславянскай, беларускай, рускай, лацінскай ці польскай... Рыхтаваў даведнік вялікі аўтарскі калектыў навукоўцаў, сярод якіх пазначана прозвішча і Лідзіі САВІК. У гутарцы з карэспандэнтам "Голасу Радзімы" Лідзія Сямёнаўна расказала аб няпростым шляху гэтага выдання да чытача, аб цяжкасцях аб'ектыўнага, абумоўленага даўнясцю падзей, і пераходах штучных, якія часткова ўдалося пераадолець, дзякуючы зменам, што адбыліся ў нашым грамадстве за апошнія некалькі гадоў.

— Бадай, кожны народ мае такую энцыклапедыю, а ў беларускай яе не было, — сказала Лідзія

Савік. — Даведнік, першы том якога ўжо можна абмяркоўваць, мы пачалі рыхтаваць у канцы 70-х — пачатку 80-х гадоў, здалі ў выдавецтва "Беларуская энцыклапедыя" яшчэ ў 1986-м. Таму на ім, напэўна, найбольш будзе адчувацца адбітак часу, і найбольш ён падвергнецца крытыцы. Пачынальнікам заўсёды цяжка, падсцягалі і нас сюрпрызы, таму што вопыту такой работы мы не мелі. Асноўны цяжар лёг на плечы складальнікаў-спецыялістаў, але мы прыцягнулі да працы ўсіх, найбольш, канешне, філолагаў, хто мог напісаць, сказаць нешта новае пра таго ці іншага пісьменніка. Заказы рассыпалі па ўсёй рэспубліцы.

— І ўсё ж, якая канцэпцыя была пакладзена ў аснову пры складанні даведніка?

— Выраслі даваць, наколькі магчыма, падрабязную біяграфію, аналіз творчасці і бібліяграфію.

У дачыненні да нашых сучаснікаў асноўным крытэрыем для ўключэння ў Слоўнік з'яўлялася членства ў Саюзе пісьменнікаў, персаналія ў "Энцыклапедыі літаратуры і мастацтва Беларусі", для вучоных, не членаў СП, неаб-

ходна была наяўнасць кніг па беларускай літаратуры.

Аднак, як ужо адзначалася, у Слоўніку змешчаны звесткі не толькі пра сучасных пісьменнікаў, але пра кожнага, пачынаючы са Скарыны, Буднага, Сматрыцкага, хто працаваў на ніве нашай літаратуры незалежна ад часу, у які жыў творца, незалежна ад яго поглядаў і мастацкіх прынцыпаў.

— І ўсё ж, нягледзячы на такі падыход і надзвычайную скрупулёзнасць, засталіся і нейкія прагалы. Якраз пасля выхаду Слоўніка да нас у рэдакцыю зайшоў вядомы краязнавец Генадзь Каханюўскі. Шчыра радуючыся выданню, са шкадаваннем заўважыў, што магло б яно быць яшчэ больш поўным.

— Так, правільна, але на ўсё ёсць свае прычыны. Калі пачыналася работа, не ведалі, ці ўносіць у Слоўнік імяны рэпрэзэнтаваных, а тым больш эмігранцкіх пісьменнікаў.

Калі вырашылі даваць рэпрэзэнтаваных, пачалі стукатца ў КДБ, бо толькі там можна было знайсці звесткі аб згінуўшых людзях. Спачатку, аднак, нам казалі, што і там спраў такіх няма. Парунаўна нядаўна архівы раскрэцілі і даследчыкі атры-

малі магчымае знаёмства са справамі. Іх недзе 220, 175 — чыста пісьменнікі. Многа горкага і трагічнага ўтрымліваюць дакументы, але то ўжо асобная гаворка. Мы ж бралі біяграфічныя даныя, удакладнялі год смерці. Гэта амаль заўсёды — 1937. Раней жа ставілі і 1940, і 42, і 46, і іншыя, каб, мусіць, не палохаць людзей.

Найбольш жа пропускаў у нас таму, што мы проста не знайшлі ніякіх звестак пра таго ці іншага чалавека. Не ведаем амаль нічога пра Тодара Лебяду, пра Дудзіцкага, Лявона Савенка, Міколу Зарэчнага, іншых. Наколькі мелі магчыма і мелі звесткі, прадставілі беларускіх эмігранцкіх літаратараў.

— Пасля выхаду такога даведніка з'явіцца і новыя звесткі. Ці будуць яны неак улічаны?

— Пра гэта мы падумалі і таму мяркуем пасля 6-га тома, які меўся быць апошнім, выпусціць 7-мы, дадатковы, куды ўвойдзе прапушчанае. Акрамя таго, нам, напэўна, будуць пісаць, удакладняць штосьці адносна асоб, пра якія сказана ўжо ў гэтым выданні. Думаю, яно не апошняе, і наступныя будуць больш дасканалымі. Пашырыцца і бібліаграфічны раздзел,

таму што сабраць усё з першага разу аказалася проста немагчыма.

— І нягледзячы на крытычныя заўвагі, можна толькі здзіўляцца багаццю бібліаграфічнага матэрыялу. Як удалося яго сабраць?

— У гэтым раздзеле ўтрымліваюцца звесткі пра творы пісьменніка, апублікаваныя асобнымі выданнямі, у зборніках, перыядычным друку, пераклады на іншыя мовы, а таксама літаратура пра пісьменніка. Была створана спецыяльная бібліаграфічная група. Яна працавала не толькі ў Беларусі, але ездзіла на гарадах былога СССР, карысталася кніжнымі, часопіснымі, газетнымі зборамі з бібліятэк Варшавы, Берліна, Сафіі, Лондана.

— На каго разлічаны Слоўнік?

— Ён адрасаваны літаратуразнаўцам, выкладчыкам і студэнтам ВНУ, настаўнікам-філолагам, краязнаўцам, замежным вучоным — адным словам, усім тым, хто цікавіцца беларускай культурай, хто шануе нашы літаратурныя набыткі.

Гутарку вяла
Д. ЧАРАПОВІЧ.

СВЯТА, ЯКОЕ РЫХТАВАЛАСЯ, А ПОТЫМ ЗГІНУЛА

ПЕСНЯ НЕ ДАСЦЬ ДУШЫ ЗАСНУЦЬ

Я разумею: некаму павінна адкрыцца Воля Усывышняга — заснаваць, распачаць, ці, як цяпер разнамасныя новаматворцы кажучы, запачаткаваць Свята песні. Такое, як у нашых бліжніх суседзях — балтаў. У 1985 годзе мне пашчасціла быць на такім свяце ў Рызе. Не ведаю, як мяне прадставіла, дзе там трэба было ў Латвіі, дацэнт Рыжскай кансерваторыі Луцыя Няфёдава, толькі аказалася я ў эпіцэнтры пашанотных гасцей Свята — сярод латышскай эміграцыі. Божа мой, які гэта быў акіян эмоцый! Імпанзэнтная эмігрантка і эмігранты — сама ўвага! На выкананні некаторых старадаўніх песень — устаюць і слухаюць стоячы. У Межапарку, гэта значыць, у лясным парку, сотні тысяч латышоў. Што гэта? Свята песні? Свята танца? Свята духавых аркестраў? Свята народных аркестраў? Зводныя хары — дарослыя і дзіцячыя, змешаныя і жаночыя, асобна мужчынскі... потым уся партытура — шматфарбная, мнагаканная разам. Кожны твор — асобная навела, у якой свой аўтар — дырыжор. Пяць гадоў рэспубліка рыхтуецца да гэтага Свята. Пяць гадоў лепшыя рыжскія маэстры харавых спеваў апякуюць усе раёны, гарады і вёскі. Пяць гадоў паўсюль, дзе ёсць, дзе жывуць, дзе працуюць латышы, — яны сляваюць. Развучваюць адны і тыя ж песні. Выбраны, зацверджаны, прыняты ўсімі абавязковы рэпертуар галоўнага Свята пяцігодкі — Свята песні душы. Так, бо менавіта душы людскія яднае, ажыўляе, родніць гэта Свята. Нацыянальны срод латышоў свету! Акіян музыкі і пачуццяў тых, хто далёка ад радзімы жыве і сытна, і пашанотна, але душа яго стыве на ветры чужацкіх мацерыкоў. Наколькі ж мы бядэйшыя духоўна, калі ні разу не адчулі суаднае біцце нашых сэрцаў, як бывае гэта ў Межапарку. Хто не стаў шчаслівым удадальнікам білета на Свята — а Свята праходзіць некалькі дзён, — думаюць пра іншых. Прытым, памяркуюнасць нацыі надзвычайная: калі мне прыпаў білет на адзін дзень, то на другі дзень я сама не буду яго браць. Чаму? А таму, што яго возьме мой сусед альбо суседка, якім не дастаўся білет на

першы дзень. І гэта дзеля таго, каб кожны пабыў на агульнанацыянальным Сходзе.

... Прайшоў Сход беларусаў бліжняга замежжа ў Мінску. А ў ліпені сёлета чакаецца Сусветны форум беларусаў. І таксама ў Мінску. Хацелася б не форум, а кангрэс. І хацелася б, каб усё начысту: хто што на сэрцы мае — і тутэйшыя, і тыя, што воляй лёсу і абставін былі гнаныя з маці-Беларусі, хто прыкіпеў душой да чужых мерыдзіянаў і паралеляў. Свята песні — ці не лепшая форма агульнанацыянальнага сходу, які знітоўвае, цэментуе нацыю?

Мы пагаманілі-пагаманілі напрыканцы васьмідзесяціх гадоў: будзе, будзе і ў нас — Юр'еў дзень — Свята песні! Я ў Рызе "вучылася", Козенка — у Вільні. Не помню ўжо, хто ў Таліне "назіральнічаў", але Свята рыхтавалася поўным ходам: быў вызначаны і разможжаны, разасланы па абласцях абавязковы рэпертуар Свята песні. У Белдзяржкансерваторыі маэстра Роўда сабраў лепшых знаўцаў харавых спеваў. Дзяліўся сваім вопытам спеваў зводных хароў — яго былія студэнты. Цэнтральны камітэт Кампартыі Беларусі ў асобе Івана Антановіча, загадчыка аддзела культуры, і яго намесніцы Паўлы Украінец жыць нікому не давалі. Я гавару пра гэта са шкадаваннем, што сёння ўсе тыя, хто так "адказа" набліжаў дзень першага Свята песні ў Беларусі, з палёгкай уздыхнулі, калі "канторы"... у адначасце не стала. Было, было дурнога многа. Было, што нейкі там "мэтр", невядома якім ветрам закінуты на высокую паверх, дурную голаў сваім усёзнайствам": сёння ён па курах, а заўтра — па культуры. Але, аказваецца, творча, без паганяных, мы не можам. Ды і былія "паганяныя" — як толькі без былой партканторы аказаліся — разгубленыя ці што аж дагэтуль, за работу як след самі не бяруцца. Чакаюць "выканаўцаў", якім можаш сказаць, загадаць, і яны панясуць у дзюбе

тваю волю. А самім працаваць куды складаней. Некаторыя з былых партыйных культурнікаў у гэтай жа галіне і зараз засталіся, але пра Спеўнае поле, якое меліся ўжо будаваць каля Камсамольскага возера, як бы забыліся. Дзе ж вы, беларусы?! Куды падзеліся ваша мэтапамнінасць і жаданне рабіць? Рабіць Свята песні душой нашых. Функцыянеры з палёгкай уздыхнулі: няма над намі паганяных. Няма над намі, але ж і ў нас — нямашака. Сумлення ў нас нямашака! Куды закінуты той праект Спеўнага поля?! Якія мышы яго вывучаюць?! Як і пераўтварэнне сквера каля тэатра оперы і балета ў сад Максіма Багдановіча! Ажно з яго 90-годдзя загубіўся той праект!

Вось сшылося ў Нясвіжы. На 1993-ці год прыпадаюць такія даты: 770 год гораду, 400 год Палацу і касцёлу, 360 гадоў тэатру Уршулі Радзівіл, 400 год з дня смерці Сымона Буднага, асвецініка, друкара. А чаму б не выкарыстаць такога абвалу супадзенняў для заснавання Свята аднасіці Музаў? Але ж дзеля гэтага трэба рабіць! А яно няпросты. Гэта ж не тое, што за мяжу выкатвацца! Можна сто разоў пасвяціцца па ўсіх мацерыках, але ці пасвяціць ад гэтага дома, на радзіме?! Можна "прадаваць" за бясплату адзін някескі калямастакі альбо і надта ж мастацкі калектыў, але ці намага мы ад гэтага пабагацеем?! Душамі? Альтэрнатывы Свята песні няма.

Сустрэла нека на рэспубліканскім радыё Віктара Роўду. Памкнулася за ім, спытала: "Віктар Уладзіміравіч, зробім Свята песні па ўзору суседзях нашых — балтаў?" Такое ўражанне было, што ён не можа ўцяміць, пра што я. Пра той дзіўны сон-надзею, які адсніўся беззавартна! "А такое возаможна?" Вядома, дарагі маэстра! Не толькі магчыма — будзе! Я ўдзячна Вам, што Вы гатовы ісці ва ўрад і падпісаць любое пісьмо, якое магло б пабудзіць сонную... разгубленую пад націскам

бездухоўнасці, спекуляцыі ўсім і ўся Беларусь. Ачніцеся, людзі! Што вы робіце?! Не будзьце марыянеткамі, бяздумнымі, бяздумнымі, абараніце сябе, сваіх блізкіх — і вы абароніце нацыю! Спявайце! Вучыцеся спяваць! Спяваць не толькі па ўзмаху дырыжорскай палачкі, а і ў адзіноце, і ў супольнай працы, у полі, на рабоце і дома. Песня не дасць душы заснуць і апусцець!

У канцы мінулага года ў Міністэрства культуры, у Рэпертуарна-рэдакцыйную калегію, дзе я галоўным рэдактарам васьмю адзінаццаты год, прыйшоў старшыня праўлення Музычнага фонду Саюза кампазітараў Беларусі кампазітар Віктар Войцік. Даафармлялі пратакол чарговага пасяджэння "рэпертуаркі". Праіндэкссавалі ганарарныя грошы, мы паранейшаму яшчэ ашчаджаем — можым заробкі на пяць, у столькі разоў "яснавяльможна" дазволена нашым урадам большыць грошы-аплату за мастацкія наватворы, а цэны вунь як выбрыкаваюць дзіка. Але псіхалогія наша даверу яшчэ таму, колішняму рублю, зусім не мінулася, і мы... абіраем творцу, а хіба ж мы ў тым вінаватыя, што кансерватары: шкадуем, каб хаця не перадаць, не пераплаціць. Не заўсёды па максімуму цэннім творы. Хоць і па "максімуму" ганарар цяпер нагадвае падачку.

Між спраў будзённых губляецца вялікае. А Свята песні — Вялікае. Ураўнаважванне духу, стабілізацыі сённяшняй духоўнай растрэсы, у якую ўцягваюць і ўцягваюць, волакам валачуць нас банкіры ўсіх масцей. Багата волі ўзялі. Грабуюць апошняе. У сляпога, як то кажучы, гатовы палку адабраць. Вы паглядзіце толькі на сытыя рожы гандляроў. Ці хто з іх помніць, што і абжорства — цяжкі грэх! А тут жа аб'ядаюць сірот і старых, мнагадзетныя сем'і...

Трэба вучыцца спяваць! Спяваць — разам. Разам — граць! Разам карагодзіць! І веру... верую я, што менавіта Песня скліча ўсіх нас, беларусы, на вечна яднання. У адзін хор. У адзін храм. І Бог нам у помач!

СА СКАРБАЎ НАРОДНАГА МАСТАЦТВА ЧАРАЎНІЦА

У 1987 годзе ў Маскве прайшоў агляд-конкурс народнай творчасці рэспублік Беларусі і Таджыкістана. Семнаццаць песень у выкананні Надзеі Бурак было запісана на пласцінку ЮНЕСКА. Вясельныя, сіročыя, святочныя беларускія народныя песні гучалі ў выкананні нашай зямлячкі са сцэны Дома літаратара ў Маскве.

Надзея Бурак з вёскі Ахонава Дзятлаўскага раёна — цікавы, неспакойнай душы чалавек. Да ўсяго ёй ёсць справа, кожнаму дапамагчы, кожнага падтрымаць імкнецца гэта ветлівая, з прыгожымі чорнымі, як вішня, вачыма, з прыемнай усмешкай жанчына.

— Такая ўжо я з маладосці, — смяецца Надзея Іванаўна, — ніколі не магла ўседзець на месцы. І лёс мяне не абдзяліў: было гора, нястачы, але шмат было і добрага, з многімі цікавымі людзьмі сустракалася, дзялілася сваім багаццем — народнай песняй.

Нарадзілася Надзея Іванаўна ў Ахонаве. У сям'і Івана Жыгалькі, яе бацькі, было трое дзяцей. Чалавек, які велімі любіў зямлю, працу на ёй, імкнуўся, каб дзеці мелі хоць нейкую зацэпку, стаўшы дарослымі, марыў пакінуць кожнаму хоць невялікія надзелы зямлі. Іншага лёсу для іх не ўяўляў. Пра пасаг для дзяўчат трэба было думаць з маленства, інакш сядзець ім вежавухамі, нягледзячы на тое, што ўдаліся спрытнымі, працаватымі і галасістымі на ўсю вёску. Асабліва Надзея, якую любіў і шкадаваў больш за іншых. Сям'я берагла кожны рубель, кожны кавалак хлеба. Дзеці хадзілі ў польскую школу, вучыліся грамаце. Спадзяваўся стары, што можа каго з нашчадкаў чакае больш ашчадлівы лёс, верыў, што час зменіцца. Пры Польшчы Іван Сямёнавіч меў тры з паловай гектары добрай ворнай зямлі. За яе, зямельку-карміцельку, давялося расплаціцца ў 1939 годзе перад новымі ўладамі жыццём. Адразу пасля вызвалення бацьку забралі, як кулака, і вывезлі на работы ў Калі АССР.

Перад вайной у пісьмах бацька скупа паведамляў пра сябе, прасіў не выслаць пасылак з харчамі, бо ўсё роўна нічога не атрымае, забірае ахова. А для сям'і кавалак сала ці сухі сыр быў добрай падтрымкай, асабліва зімою.

НЯМА УПРАВЫ І ГАСПАДАРА

Першы замаразак на Лагойшчыне прыйшоўся на пачатак кастрычніка. Белы іней лёг на густую няскошаную траву лясной паляны. Мароз быў невялікі і не перашкаджаў павіцца лясісе з ляснянем.

Раптам на палянку з гучным брэхам выскачылі паляўнічыя сабакі і кінуліся на жывёл. Ганчакі, мусіць, былі спрактыкаваныя, бо старую лясіху доўга не праследавалі, а дружна пагналі лясняне ў хмызняк. Праз нейкі момант там грывнулі стрэлы. Прайшла гадзіна — зноў стрэлы.

Я не вытрымаў і накіраваўся ў лясны гушчар. Пад высокімі елкамі чатыры паляўнічыя разбіралі двух ляснян. Мне стала нядобра: навошта гэтыя людзі загубілі малых жывёлін? Але задаваць пытанне незнаёмым не асмеліўся.

Затое раскажаў у гэты дзень аб трагедыі, якая разыгралася ля вёскі Такаўшчына, знаёмай лесніку. Спытаў, ці не хоча ён высветліць, што за людзі загубілі маладняк, можа браканьеры?

— Туды не райду, вясвятляць не буду, — наадроз адмовіўся леснік і пачаў раскадваць.

Нядаўна ля Такаўшчыны, гэта кіламетраў дваццаць ад Лагойска, выпусцілі больш трыццаці высакародных аленяў. З такога вялікага статку цяпер іх засталася два.

Нярэдка ляснік чуў стрэлы на сваіх дзялянках. Хадзіў паглядзець, хто там стрэляе. Трапляў на паляўнічых, што нішчылі дзічыну, задаваў пытанні, патрабаваў паказаць дакументы.

— Справа рызыкаўная: адны пагражалі і са мной распавідаць, і з сям’ёй, і “чырвоная пёўня” падпусціць пад хату — спаліць. Другія ж ледзь не пад нос паперкі совалі: чаго чапляешся, ёсць жа дакументы, дазвол ад адпаведных высакіпастануленых арганізацый — раённых, абласных, нават тады яшчэ рэспубліканскага таварыства. Якія ж там сядзяць бяздужныя людзі, калі выдаюць ліцэнзіі на адстрэл... маладняку! Спрабаваў пераконваць саміх паляўнічых, а яны мне ў адказ: стрэляем толькі хворых жывёл. І такое наплятуць, быццам бы ледзь не кожнае лясняне альбо хадзіць не можа — ногі адымаюцца, альбо на шаленства хварэе. Чыстае ашуканства! Бачыў пры абходзе лесу, як выбрыкавалі лясняны-гарэзы, а ім потым прыпісваюць хваробу... Адным словам, няма гаспадара. Добра, калі дзічыну сустранеш адзін раз на месяц, хаця абходзіць робіш штодзённа.

Зменшылася колькасць дзікіх жывёл не толькі на Лагойшчыне. У Любанскім лясгасе, напрыклад, забаранілі паляванне на лясёў, бо іх колькасць за апошнія гады скарацілася ў тры разы. І што ж? А нічога! Напярэдадні Новага года знайшлі тут рэшткі чатырох, а пасля, у студзені, яшчэ двух лясёў.

Шукаць браканьераў ніхто не згаджаецца: кіраўніцтва лясгаса ківае на раённае таварыства паляўнічых і рыбалоўцаў, тыя — на міліцыю... Такім чынам, няма гаспадара, ніхто не хоча абараніць дзікую жывёлу. А ахвотнікаў папалаваць на яе ў наш час вельмі многа.

Праўда, ёсць і супрацьлеглыя факты. На гэтых здымках — Даманаўская паляўнічая гаспадарка Брэстчыны. Егерская служба яшчэ восенню нарыхтавала сена, жалудоў, солі для лясных “стаплав”. Наладзіла ахову дзікіх жывёл ад браканьераў, хаця часта людзі рызыкауюць сваім

жыццём. Такі Мікалай Круцько (здымак унізе): не дае ён спуску браканьерам, не палюхае яго, што імі быў паранены. Ці не таму Івацвіцкі раён аматары пажывіцца дармавой дзічынай сталі абыходзіць? Каб жа так было ўсюды. На жаль, калі не прыняць дзейных захадаў, то таго ж лася, аленя, казулю ці дзіка мы зможам убачыць толькі ў запарку.

Яўген ІВАНОЎ.
Фота А. НИКАЛАЕВА.

СПОРТ

НА КАНІ!

Шасціразовы алімпійскі чэмпіён Барселона па гімнастыцы Віталь Шчэрба названы ўладальнікам міжнароднай прэміі Джэсі Оуэнса як лепшы спартсмен свету.

Выдатны гімнаст робіць цяпер турнэ па Амерыцы. Ён пакарыў спартыўныя залы ў 25 гарадах ЗША, куды яго запрасілі пасля Алімпіяды.

Калядныя каникулы гімнаст праводзіў дома, у Мінску. Праўда, адпачыць не ўдалося. Але то былі прыемныя клопаты: ён атрымаў трохпакаёвую кватэру ў новым доме.

— Цяпер, вядома ж, не збіраешся прымаць прапановы ад розных замежных клубаў — ўсё-такі гняздо сваё звіў? — спыталі ў беларускага спартсмена.

— Вядома, не. Але ад мноства турнэ адмовіцца не магу. Мне проста прыемна выступаць у залах, дзе збіраецца па 15—20 тысяч гледачоў, — адказаў ён.

— У Барселоне ты сказаў, што збіраешся давесці лік залатых алімпійскіх медалёў да тузіна.

— Чаму б і не. Ва ўсякім разе думаю выступаць на Гульнях-96.

ВЫЙШЛІ Ў ПАЎФІНАЛ

На базе каманды футбалістаў мінскага “Дынама” створаны дзве зборныя. Адна з іх адправілася ў турнэ ў Лацінскую Амерыку, а другая — у Маскву на турнір Кубак чэмпіёнаў краін СНД.

З далёкай паездкі пакуль вестак няма. Затое з блізкага

зарубежжа прыйшлі прыемныя навіны. Футбалісты “Беларусі” ў Маскве выйгралі ў “Аменэтмена” (Ерэван), “Нормы” (Талін), “Рэгар” (Таджыкістан) і выйшлі ў паўфінал.

Усе ўдзельнікі турніру атрымаюць грашовыя прызы адпаведна занятым месцам.

ЧАРАЎНІЦА

(Заканчэнне.
Пачатак на 7-й стар.)

Пра ўсё самае жахлівае, што выпала на долю Івана Сямёнавіча, сям’я даведлася ад суседа. Ён таксама быў у тым лагера, але выжыў і ў пяцідзесятыя гады вярнуўся дадому. Голад, грызь, цяжкая праца на пасапавале забралі тысячы і тысячы “ворагаў народа”.

След бацькі згубіўся. Пасля вайны маці шмат пісала, прасіла што-небудзь паведаміць пра мужа. І не дачакалася адказу, хоць да канца сваіх дзён не губляла надзеі, спадзявалася, што муж вернецца.

— Да вайны ўся наша сям’я жыла пад страхам, — успамінае Надзея Іванаўна. — Мы, дзеці, усёй душой адчувалі, што з імі можа здарыцца нешта страшнае, непараўнае. У хату да маці не раз заходзілі прадстаўнікі ўлады і сурова паведамлялі, каб сям’я рыхтавалася да высылкі. Толькі ў канцы саракавых зразумелі, што ўсё трывожна-страшнае мінулася і нас больш не будучь турбаваць. Пайшла ў школу. Некаторы час працавала піянерважатай. Спецыяльнай адукацыі, вядома, не мела, і на маё месца прыслалі дзяўчыну пасля тэхнікума. Я пайшла ў калгас ільняводам. Неўзабаве прызначылі звеняючай.

Адразу пасля вайны стварылі жанчыны калгасны хор народнай песні. Спачатку, праўда, прымушалі хадзіць, а потым дзяўчаты прывыклі, ішлі ахвотна, з настроем. Часу ў Надзеі Іванаўны было нямнога. Трое малых дзяцей патрабавалі ўвагі. Ды і пакінуць іх не было на каго. Хор звычайна збіраўся ў школе, і даводзілася браць малых з сабою, садзіць за парту, займаць, каб не перашкаджалі.

Спяваць Надзея Іванаўна любіла шчыра, ад усёй душы. Навучылася многім песням ад бацькі, добрага знаўцы абрадаў. Маці таксама спявала. Надзею заўважылі, вылучалі на сольныя партыі. Быў у яе надзвычай прыемны, развіты голас, брала ноту любой вышыні.

У 1958 годзе хор выступаў на першым рэспубліканскім фестывалі ў Гродне, заняў адно з прызавых месцаў. Першае выступленне на вялікай сцэне Надзев Бурак помніць па сённяшні дзень. Яна спявала вясельныя песні.

Не раз Надзею запрашалі ў Мінск, запісвалі на плёнку забытую “Даліну-далінушку” і “Юр’я”. У 60—70 гады, калі да беларускай культуры не было нікому справы, не лічачы сапраўдных майстроў, якія настойліва змагаліся за яе захаванне і адраджэнне, група народнай песні з Ахонава жыла і несла людзям радасць роднага слова. Існуе група і сёння. Няёмнай яе салісткай з’яўляецца чараўніца Надзея Бурак.

У 1990-м Надзея Іванаўна была госцем на свяце, прысвечаным 80-годдзю Генадзя Цітовіча. Выйшаў калядар за 1991 год, на якім сфатаграфавана група з Ахонава. У цэнтры — Надзея Бурак. Жанчыны спявалі “Юр’я”. Аказалася, што абрадавыя песні гэтага веснава народнага свята дзятлаўскія спявачкі захавалі ў поўным вар’янце.

Надзея Іванаўна дастае свой святочны касцюм, узнагароды за рупную працу, розныя фотаздымкі. На добрую зайдраць багатае на падзеі жыццё гэтай простае вясковай жанчыны. Шчаслівая яна, бо лёс падарыў ёй найлепшы скарб — талент. Ім яна магла і можа шчодро дзяліцца з людзьмі, ён дапамагае ёй жыць, заставацца маладой душою.

Іосіф ЗАЯЦ.

Рэдактар Вацлаў МАЦКЕВІЧ

ЗАСНАВАЛЬНІК:

Беларускае таварыства па сувязях з суайчынікамі за рубяжом (таварыства “Радзіма”).

НАШ АДРАС:

220600, МІНСК, ПРАСПЕКТ

Ф. СКАРЫНЫ, 44.

ТЭЛЕФОНЫ: 33-01-97, 33-02-80,
33-03-15, 33-16-56, 33-07-82.

Пазіцыя рэдакцыі і аўтараў, матэрыялы якіх друкуюцца на старонках “Голасу Радзімы”, не з’яўся супадаюць.

Газета аддрукавана ў друкарні “Беларускі Дом друку”
Тыраж 5 000 экз.
Індэкс 63854. Зак. 141.
Падпісана на друку 1.02.1993.